

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«Соціальне становище населення Галичини в роки Другої світової війни (на основі усних джерел)»

Студента 2 курсу, групи СОІ-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Фурдиги Віталія Васильовича

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Дрогобицька Оксана Ярославівна

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент
Королько Андрій Зіновійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

Фурдига В. В. Соціальне становище населення Галичини в роки Другої світової війни (на основі усних джерел). Івано-Франківськ, 2024. 106 с.

У дипломній роботі на основі польових досліджень як автора, так і інших дослідників, з урахуванням джерельної бази, опублікованих статей та монографій досліджено соціальне життя населення Галичини в роки Другої світової війни. Висвітлено методики застосування усних свідчень у начальному процесі. Актуальність даної роботи обумовлена сучасною ситуацією в Україні, коли частина українського населення та територій перебуває під російською окупацією, необхідністю популяризації усної та соціальної історії, стрімким зменшенням кількості респондентів. Зі слів очевидців здійснено комплексний аналіз різних сторін життєдіяльності населення Галичини під час радянської та німецької окупацій. Окреслено побутовий, господарський, економічний, психологічний, культурний та релігійний аспекти життя в умовах іноземної влади та ставлення населення до окупаційних режимів. Також розкрито зміст використання усних свідчень на уроках історії України в старших класах та при науковій роботі учнів. Автором продемонстровано методику використання усних свідчень на прикладі теми «Україна в Другій світовій війні».

Ключові слова: *усна історія, Друга світова війна, Галичина, окупаційний режим, радянська окупація, Дистрикт Галичина, соціальне становище, респондент, методика.*

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Джерела та історіографія	9
Розділ 2. Окупація Галичини першими совітами 1939-1941 рр.....	23
Розділ 3. Німецька окупація Галичини.....	41
Розділ 4. Використання усних джерел на уроках історії в 10 класі.....	64
Висновки	83
Список використаних джерел	87
Додатки.....	97

ВСТУП

Актуальність теми. Друга світова війна – трагічний виток історії, який змінив долю мільйонів людей та цілого світу. Коли ми чуємо про світову війну, в першу чергу ми уявляємо військові дії, політичні рішення, військових та політичних лідерів, економічний занепад та смерті мільйонів людей. Тобто ми розглядаємо які глобальні зміни принесли військові дії для політики, економіки, демографії чи культури, дуже часто забуваючи про населення, про яке йдеться лише в списках втрат та демографічних таблицях. Автором роботи подано концепцію, яка лише набирає популярності в Україні, – вивчення історії з низів, від першопохідної одиниці історичного процесу – людини. Особистість може вплинути на історію, змінивши її хід подій, і хоча таких людей одиниці, саме ці події впливають на долю мільйонів.

Сучасна російсько-українська війна, яка вже триває 10 років, яскраво перегукується з Другою світовою війною, коли вся територія України була під окупаційними режимами. Багато методів контролю за новими територіями, маніпуляції населенням, звірства, експлуатація, викачування ресурсів, крадіжки та зґвалтування залишилися незмінними з тих часів. Для українців необхідно знати як поводитися та виживати в окупації, якими методами можна їй протидіяти на психологічному та фізичному рівнях.

Через дослідження усної історії ми спонукаємо учнів шкіл та свідомих людей цікавитися минулим своїх рідних, історією своєї родини, які жахи вона пережила в роки світових воєн, міжвоєнний період, у роки окупації та СРСР, що значно розширює кругозір та зацікавленість в історичною тематикою. Також така цікавість покращує зв'язки між поколіннями, розрив між якими в наш час дуже збільшився.

Сучасна методика вивчення історії стикається з проблемою, що основна увага в освітньому процесі зосереджена на військово-політичних аспектах, тоді як соціальні, економічні та культурні трансформації залишаються поза належною увагою. Для підвищення ефективності навчання, інтересу учнів до

теми, занурення в епоху та кращого розуміння історичного процесу пропонується розмістити на уроках фрагменти усно-історичних досліджень, зокрема відео та аудіоматеріали з інтерв'ю очевидців. Такий підхід сприятиме емоційному залученню учнів, допомагаючи їм глибше усвідомити долі людей, пов'язаних із подіями, що вивчаються, і покращити запам'ятовування матеріалу. Також методика дасть змогу покращити критичне мислення учнів розрізняючи правдиву та неправдиву інформацію, причини виникнення заангажованості, мотиви приховування респондентами інформації.

Автор магістерської роботи не висвітлює в широкому обсязі тематику українського національного підпілля у вигляді УНС, ОУН та УПА, оскільки вона вимагає окремого детального дослідження. Натомість основну увагу приділив соціальному життю населення Галичини під час окупаційних режимів в роки Другої світової війни. Національно-визвольна боротьба українців в Другій світовій є складовою соціального життя Галичини через тісну взаємодію українського підпілля з населенням, але тематика дослідження акцентує увагу на взаємодії населення з окупаційною владою та впливі політики окупаційної влади на якість життя та діяльності населення Галичини.

Об'єктом дипломної роботи є населення Галичини в роки Другої світової війни, а **предметом** – соціальне, культурне, господарське, економічне та релігійне життя населення Галичини під окупаційним режимом СРСР в 1939-1941 рр. та соціальне життя населення в Дистрикті Галичина під владою нацистської Німеччини 1941-1944 рр. на базі усних свідчень очевидців цих подій.

Метою дипломної роботи є висвітлення подій Другої світової війни та політики окупаційних режимів СРСР та нацистської Німеччини на території Галичини через призму усних джерел та розробка методичного комплексу використання усних джерел на уроках історії в 10 класі.

Виходячи із мети, автором дипломної роботи виділені такі **завдання**:

- Показати обсяги висвітлення теми в історіографії та сформувати джерельну базу дослідження;

- Висвітлити життя населення Галичини під більшовицькою окупацією 1939-1941 рр. на базі усних свідчень очевидців;

- На основі свідчень місцевого населення Дистрикту Галичина показати вплив політики Третього Рейху на соціальне становище українського населення в роки нацистської окупації 1941-1944 рр.;

- Продемонструвати методичний комплекс використання усних джерел при вивченні Другої світової війни на території Галичини та при проведенні наукової роботи учнів;

- Спонукаати вчителів до використання новітніх методів роботи на уроках та пропагування наукової діяльності учнів.

Хронологічними межами дослідження є роки перебування Галичини під окупаційними режимами в роки Другої світової війни. Нижньою межею дослідження буде 1 вересня 1939 року – початок Другої світової війни з нападу Німеччини на Польщу. Верхньою межею дослідження буде 27 липня 1944 р. відхід зі Львова нацистських військ та повторна окупація Галичини Радянським Союзом.

Територіальними межами дослідження є Галичина як історичний регіон України. За сучасним адміністративним поділом ці території знаходяться в межах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей України.

Методологічною основою дипломної роботи є принципи історизму, істинності, педагогічного процесу, об'єктивності та системності. Реалізація поставлених завдань забезпечена врахуванням міждисциплінарної специфіки дослідження. Для досягнення мети використані загальнонаукові, спеціально-історичні та педагогічно-дидактичні методи. Також для збору джерельної бази дипломної роботи були використані методи польових досліджень та інтерв'ю. Із загальнонаукових застосовано методи аналізу, синтезу, індукції, а також порівняльний, логіко-лінгвістичний та описовий.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що є безліч праць на військово-політичну, соціально-економічну та культурно-освітню тематику

Другої світової війни, які написані на основі архівних матеріалів, стенограм, мемуарів, але дуже мало праць опубліковано на базі усних свідчень очевидців та учасників цих подій. Автором роботи було проведено роботу зі збору свідчень респондентів під час експедицій та використано архівні відео та аудіоматеріали ресурсів, які спеціалізуються на усних джерелах. Також автором було проведено роботу з проектування наказів політичних та окупаційних режимів на життя очевидців цих подій. Запропоновано методичний комплекс використання усних джерел на уроках історії України в 10 класі на прикладі теми 6 «Україна в роки Другої світової війни» та наведено методику використання усних джерел у науковій та позакласній діяльності учнів.

Практичне значення. Дану роботу можна застосовувати як методичні рекомендації з використання усних джерел в 10 класі на уроках історії України при вивченні розділу 6 «Україна у роки Другої світової війни». Також робота буде корисна для проведення польових досліджень та опитування респондентів методом історичного інтерв'ю, її можна використовувати як путівник для вчителів та учнів для пошуку конкурсів з історії України, що спеціалізуються на усній історії. Дипломна робота також може бути корисною при підготовці до кроків на тематику Другої світової війни, семінарських занять, при вивченні соціальної політики окупаційних режимів на території Галичини в 1939-1944 рр.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи апробовано на IV міжнародній науково-практичній конференції «Особистість в історії, літературі та методиці навчання» (27 жовтня 2023 р.); щорічній звітно-науковій конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2024 р.; всеукраїнській науково-практичній конференції «Карпатські етнологічні читання» (15 травня 2024 р.). Також автором роботи опубліковано три тематичних статті:

1. Фурдига В. Вивчення суспільно-культурного життя Бережанщини міжвоєнного періоду методом усної історії. *Patrimoniul cultural de ieri – implicații*

în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ed. 7, 9-10 februarie 2023, Chișinău. Iași – Chișinău-Lviv: 2023, Ediția 7, pp. 278-279.

2. Фурдига В. Виховання національного духу молоді на прикладі урманських добровольців 14 гренадерської дивізії СС «Галичина». *Джерела: науково-методичний вісник*. 2023. № 1 (103). С. 79-80.

3. Фурдига В. Становище населення Галичини в роки Другої світової війни (на основі усних джерел). *Еврика – XXV. Збірник студентських наукових праць*. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2024. С. 45-46.

Структуру дипломної роботи складають вступ, чотири розділи, список використаних джерел (105 позицій), додатки (1 позиція), висновки.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

З початком таємної співпраці між Радянським союзом та нацистською Німеччиною, що вилилось у пакт Молотова-Ріббентропа доля Європи була вирішена. Першою жертвою цього союзу стала Друга Річ Посполита, в склад якої входила територія Галичини та Волині. 1 вересня 1939 р. почалась Друга світова війна, яка змінила як кордони європейських держав, так і їхній демографічний склад.

17 вересня 1939 р. союзна для нацистської Німеччина в рамках укладеного раніше договору радянська армія вступила на територію східної Галичини та Волині для «братньої допомоги» українцям. Почався період «золотого вересня» для цих територій. Зміна політичного клімату в краї стала потрясінням для місцевого населення. На щастя, зараз ще проживає багато свідків тих подій, котрі пам'ятають «перших совітів», нацистську окупацію і загалом буремні події світової війни. Завдяки цим людям, дослідники мають змогу почути події 85-річної давнини з перших уст. Усні джерела є цінним джерелом для вивчення соціального становища населення. Вони доповнюють загальну історичну дійсність через призму особистих історій.

При написанні роботи використовувалися усні свідчення осіб, які були очевидцями подій Другої світової війни. Автором було здійснено низку етнологічних розвідок та експедицій по території Бережанщини, де були опитані респонденти 1928-1938 років народження. Всього автором за період 2020-2024 років було проведено ряд експедицій та записано 9 респондентів. У більшості це були респонденти з Бережанського району з сіл Шибалин, Урмань, Вільховець, Волиця, Пліхів, Надрічне, Лапшин, Мирне. Опитані респонденти Стефанія Желінська 1933 р.н., Тільки Галина 1928-2020 рр., Гунька Марія 1934 р.н., Білінська Ірина 1937 р.н., Замойська Марія 1932-2023 рр., Баран Ганна 1956 р.н., Мандзій Лев 1941 р.н., Гунька Зиновія 1947 р.н., Франків Марія 1953 р.н., Околіта Галина 1957 р.н., Лектей Ірина 1931 р.н., Кіналь Василь 1934 р.н., Марія Герасмів 1934 р.н. Пошукова робота з респондентами щороку стає все важчою і

важчою через недовготривалість людського життя та вікових проблем з пам'яттю та здоров'ям, тому дослідження проводилися з допомогою архівних записів спеціальних ресурсів.

Були використані матеріали проектів, які займаються збором та дослідженням усних свідчень таких як: «Локальна історія» [102] – проект, який займається популяризацією історії на платформі «Youtube» та видає однойменний історичний журнал-щомісячник під редакцією кандидата історичних наук Віталія Ляски. Також використані матеріали з ресурсу-архіву усних свідчень «Жива історія» [104], де зібрані записи людей про події міжвоєнного періоду, періоду Другої світової війни та учасників УПА в більшості на території західноукраїнських земель акцентуючи увагу саме на Галичину.

Не менш цінну інформацію несуть опубліковані джерела, вміщені в збірниках документів. Наприклад, у книзі «Західня Україна під большевиками», що упорядкувала М. Рудницька в еміграції, міститься інформація «з перших уст» про прихід більшовиків на терени Західної України. Згідно з документом, досвід західних українців під час більшовицького режиму з 1939 по 1941 рік був сповнений труднощів та пригнічення. Більшовики ввели жорсткий контроль над усіма аспектами життя, включаючи освіту, культуру, релігію та правову систему. Багато українців були вбиті, заарештовані або депортовані до Сибіру. Ті, хто залишилися, були змушені жити в умовах бідності та страху [48].

Книга містить особисті спогади, статті та офіційні документи, які дають уявлення про тяготи та пригнічення, з якими стикалися українці в цей період. Свідчить про стійкість та силу духу українського народу, який продовжував боротися за свою свободу та незалежність.

Корисними при висвітленні теми є збірники документів, котрі описують події зі сторони «легітимної» влади. Зокрема, книга «Злочинні цілі – злочинні засоби. Документи про окупаційну політику фашистської Німеччини на території СРСР 1941-1944 рр» є важливим джерелом для вивчення злочинної

політики нацистської Німеччини на території СРСР під час Другої світової війни. Публікація документальних матеріалів дозволяє безпосередньо ознайомитися з планами та діями окупантів, що сприяє глибшому розумінню трагедії українського народу в той період. Збірка містить збірку документів, що відображають різні аспекти окупаційної політики: від загальних планів до конкретних розпоряджень на місцях. Проте не слід забувати про об'єктивність написаної інформації [50].

Через призму окремих осіб, також можна реконструювати історичну дійсність. Книга *«Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки»* вперше публікує документи радянських спецслужб, які дозволяють зазирнути в закуліси спостереження і переслідування Митрополита Андрея Шептицького. Ці документи є прямим свідченням того, як радянська влада сприймала і намагалася вплинути на діяльність глави УГКЦ. Документи детально описують методи, які використовували радянські органи державної безпеки для боротьби з УГКЦ і особисто з Митрополитом Шептицьким. Це були як прямі репресії (арешти, депортації), так і спроби підкупу та шантажу [56].

«Україна в огні» Олександра Довженка, хоча й є художнім твором, має значний потенціал для історичних досліджень. Твір відображає суб'єктивний досвід автора, який був безпосереднім свідком подій Другої світової війни на українських землях. Довженко передає атмосферу того часу, емоції та страждання людей, що дозволяє зазирнути в глибину людської душі в умовах трагедії. Крім того, твір відображає соціальні та політичні реалії того часу, зокрема колгоспний лад, відносини між селянами, партизанами та окупантами. Довженко піднімає важливі питання національної ідентичності, боротьби за свободу та незалежність, а також містить критичні зауваження щодо радянської системи. *«Україна в огні»* є цінним доповненням до інших історичних джерел, дозволяючи глибше зрозуміти події Другої світової війни на українських землях. Однак, при використанні цього твору необхідно критично оцінювати

інформацію, зважаючи на його художню природу та історичний контекст створення [47].

Щодо історіографії дослідження, то варто виділити загальні праці з історії Другої світової війни, а також статті і монографії, присвячені окремим проблемним питанням нашої теми.

Книга "*Війна і міф. Невідома Друга світова*" Володимира В'ятровича є важливим внеском у сучасну українську історіографію. Вона спрямована на демістифікацію багатьох міфів та стереотипів, пов'язаних з Другою світовою війною, зокрема на території України. Автор ставить за мету представити більш об'єктивну та всебічну картину подій, спираючись на нові дослідження та архівні матеріали. Автор намагається показати УПА не лише як збройне формування, але й як рух опору, який боровся за незалежність України. Він підкреслює складність та неоднозначність цього явища, а також спростовує ряд радянських міфів про УПА. В'ятрович детально аналізує пакт Молотова-Ріббентропа і його вплив на розв'язання Другої світової війни та поділ Європи. Він підкреслює, що цей пакт був злочином проти людства і мав катастрофічні наслідки для України. Автор розглядає Голодомор не як ізольовану подію, а як частину більшої трагедії українського народу. Він підкреслює, що Голодомор ослабив Україну і зробив її більш вразливою перед нацистською агресією. Книга "*Війна і міф*" є важливим кроком у напрямку створення більш об'єктивної та всебічної картини Другої світової війни на території України [79].

Ярослав Грицак у своїй фундаментальній праці «*Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття*» пропонує новий погляд на формування української нації. Він відходить від традиційного розуміння нації як статичної структури та розглядає її як динамічний процес, що формувалася під впливом різних внутрішніх та зовнішніх факторів. Автор підкреслює неоднорідність української ідентичності, яка формувалася під впливом регіональних, соціальних та культурних особливостей. Важливу роль у цьому процесі відігравала українська інтелігенція та політичні діячі, які формували

національну свідомість. Грицак також наголошує на взаємодії українців з іншими народами, зокрема поляками, росіянами та євреями. Ці взаємодії мали як позитивний, так і негативний вплив на процес націєтворення [67].

Іван Білас у своїй праці *«Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953»* надає всеосяжний аналіз однієї з найтрагічніших сторінок української історії. Книга є результатом багаторічних досліджень і базується на широкому колі архівних матеріалів, що дозволило автору створити детальну картину репресивного апарату в Україні за радянської доби. Автор детально описує структуру і функціонування репресивного апарату, від місцевих органів НКВД до центральних інституцій. Він аналізує методи, які використовувалися для виявлення та затримання "ворогів народу", а також процедури слідства і суду. Дослідження демонструє, що репресії в Україні були не випадковими акціями, а систематичною політикою радянської влади, спрямованою на знищення української національної ідентичності та будь-якого опору. Він наводить шокуючу статистику жертв репресій, підкреслюючи їхній руйнівний вплив на українське суспільство [62].

Книга Ю. Киричука *«Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття»* є важливим внеском у дослідження українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття. Автор детально аналізує діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) у 40-50-х роках, зосереджуючись на ідеологічних засадах, організаційній структурі та військових операціях. Дослідження враховує соціальну базу руху та його взаємодію з різними верствами населення. Ю. Киричук розглядає різноманітні аспекти діяльності ОУН та УПА, що дозволяє отримати більш повне уявлення про цей складний історичний феномен [70].

А. Русначенко висвічує в своїй праці *«Народ збурений»* розвиток національно-визвольного руху в Україні та країнах Балтії у 40-50-х роках ХХ століття. Автор детально аналізує причини виникнення та розвитку опору проти

тоталітарних режимів, його ідеологічні засади, організаційну структуру та взаємодію з іншими силами. Автор проводить порівняльний аналіз національно-визвольних рухів в Україні та країнах Балтії, виявляючи спільні риси та відмінності. А. Русначенко розглядає різноманітні аспекти національно-визвольного руху, що дозволяє отримати більш повне уявлення про цей складний історичний феномен [78].

Прихід перших совітів у Галичину в своїх статтях розглядають такі історики як Г. Боднар, О. Дрогобицька, В.Шайкан, Л.Кравчук та інші. Зокрема, львівська дослідниця Г. Боднар у статті *«Прийшли рускі»: Пам'ять про радянську владу 1939-1941 років у біографічних наративах найстаршого покоління жителів західної України»* досліджує радянську владу в Західній Україні в 1939-1941 роках через призму спогадів найстаршого покоління жителів. Стаття аналізує усні історії біографічного характеру найстаршого покоління західноукраїнців про радянську владу в 1939-1941 роках, виділяючи основні сюжетні лінії та домінуючі образи першої радянської окупації, а також трансформацію настроїв [63].

На основі широкого кола мемуарних джерел О. Дрогобицька простежила різні аспекти радянзації Станиславівщини й звернула увагу на таку малодосліджену проблему як зміни у повсякденному житті інтелігенції в умовах нового режиму. Зокрема, вона розглянула трансформацію побуту (житла, одягу, системи харчування), режиму дня і навіть психічного стану галицької еліти [69].

Стаття Шайкан В. *«Ідеологічний аспект радянзації західноукраїнських земель (1939-1940 рр.)»* присвячена аналізу методів, які використовувала радянська влада для насадження своєї ідеології на західноукраїнських землях у 1939-1940 роках. Автор аналізує такі методи, як пропаганда, репресії, примусова колективізація, зміна освітньої системи та культури, а також наслідки радянзації для західноукраїнського суспільства, такі як зміна світогляду, руйнування традиційного укладу життя, посилення соціальної нерівності. Стаття також розглядає форми опору місцевого населення радянзації, такі як підпільний рух,

саботаж, відмова від співпраці з радянською владою. Опір місцевого населення відіграв важливу роль у стримуванні радянзації та збереженні національної ідентичності. Автор статті робить висновок, що радянзація західноукраїнських земель була складним і суперечливим процесом, який мав значний вплив на подальший розвиток регіону [81].

Історик Л. Кравчук "*Соціально-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 - червень 1941 рр.)*" висвітлює аналіз процесу радянзації Тернопільського регіону в період з вересня 1939 по червень 1941 року. Автор досліджує зміни, які відбулися в різних сферах життя регіону під впливом радянської влади, зокрема в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Л. Кравчук аналізує процес ліквідації існуючих політичних партій та громадських організацій, встановлення радянської влади та її структури, приділяє увагу процесу колективізації сільського господарства, націоналізації промисловості та інших підприємств, а також зміни в системі оподаткування та ціноутворення. Відводить місце культурним змінам, що відбулись в цей період на Тернопільщині, а саме процесу руйнування національно-культурних традицій, впровадження радянської ідеології та культури. Радянзація призвела до руйнування традиційного укладу життя, зміни світогляду та цінностей населення, а також мала негативний вплив на економічний розвиток регіону та призвела до погіршення умов життя населення [96].

Баран В. та Токарський В. досліджують аналіз політичних, економічних та соціальних процесів, які відбувалися на західноукраїнських землях у період з 1939 по 1941 роки. Це був час, коли ці території були включені до складу УРСР. Робота базується на великій кількості фактичного матеріалу, зокрема на розсекречених документах з державних архівів України та Росії. Особливу цінність становлять документи з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, які вперше вводяться до наукового обігу. Це свідчить про те, що дослідження ґрунтується на нових, раніше недоступних джерелах [61].

Статті викладачки Прикарпатського університету Г. Стефанюк присвячені соціально-побутовим питанням під час нацистської окупації Галичини. Зокрема, стаття *«Джерела до вивчення повсякдення східногалицького соціуму в роки Другої світової війни»* присвячена дослідженню повсякденного життя населення Східної Галичини в період Другої світової війни. Зокрема, автор зосереджується на використанні архівних документів для відтворення картини життя людей під німецькою окупацією. Дослідниця підкреслює, що архівні документи є незамінним джерелом для вивчення історії повсякденного життя населення в період окупації. Вони дозволяють реконструювати події, які не завжди знаходять відображення в офіційній історіографії. У статті наведено приклади документів, які стосуються різних аспектів життя населення: економіка (закупівля товарів, податки), соціальні питання (допомога населенню, пенсії), адміністративний апарат (розпорядження, циркуляри). Дослідження історії повсякденного життя в період окупації є актуальним для розуміння досвіду українського народу та його наслідків для подальшого розвитку держави.

У статті *«Формат “влада–суспільство” у дистрикті “Галичина”»* увага зосереджена на всебічному аналізі німецької окупаційної політики в Галичині. Автор досліджує процес утворення дистрикту, його адміністративну структуру та взаємодію з різними соціальними групами населення. Особлива увага приділяється визначенню місця Галичини в планах нацистської Німеччини та аналізу рішень, ухвалених на найвищому рівні щодо долі цього регіону.

Інша стаття Г. Стефанюк – *«Соціальне становище вчительства Галичини в роки нацистського «нового порядку»* присвячена становищу українського вчительства в Західній Україні за часів німецької окупації. Авторка досліджує, як нацистський режим вплинув на освітянську систему, які виклики постали перед українськими вчителями та як вони намагалися зберегти українську школу в умовах тоталітарного режиму. Основна мета дослідження – проаналізувати систему підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів в умовах окупації, окреслити діяльність Українського учительського об'єднання праці та

висвітлити загальне становище українського вчительства в умовах "нового порядку".

Для досягнення мети авторка використовує широкий спектр джерел: періодичні видання, архівні матеріали, наукові праці. Застосовуючи традиційні історичні методи, такі як аналіз джерел, історичний опис та порівняльний аналіз, авторка відтворює картину життя українських вчителів в цей складний період.

Дослідження Ю. Левченка *«Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.»* присвячена аналізу особливостей окупаційної політики німецьких та румунських окупантів на території України в роки Другої світової війни. Автор зосереджується на вивченні різних адміністративно-територіальних одиниць, створених окупантами, та їх специфіки. Ця праця є важливим джерелом для розуміння трагічних сторінок історії України. Вона дозволяє проаналізувати різні аспекти окупаційного режиму, такі як: 1) Політика щодо українського населення; 2) Економічна експлуатація території; 3) Голокост та інші злочини проти людяності.

Наталія Антонюк у своїй праці *"Українське культурне життя в Генеральній Губернії 1939-1944 рр."* здійснює детальний аналіз складного та неоднозначного періоду української історії. Книга присвячена вивченню стану української культури на територіях, які у 1939-1944 роках входили до складу Генеральної Губернії – адміністративно-територіальної одиниці, створеної німецькими окупантами на окупованих територіях Польщі та західноукраїнських земель [59].

Незважаючи на жорстокі умови окупації, українське культурне життя продовжувало існувати в різних формах, демонструючи стійкість і життєздатність. Авторка аналізує складні взаємини української інтелігенції з окупаційною владою, підкреслюючи як спроби зберегти національну ідентичність, так і випадки співпраці з метою виживання та збереження культурних надбань. Дослідження присвячено стану освіти і науки в цей період,

зокрема, діяльності українських шкіл, вищих навчальних закладів та наукових товариств. Антонюк досліджує, як нацистська окупаційна політика впливала на розвиток української культури, які обмеження і переслідування зазнавали українські митці та інтелектуали.

Монографія *«Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі "Волинь-Поділля" (1941-1944 рр.)»* є важливим внеском у дослідження історії України ХХ століття, зокрема, періоду Другої світової війни та нацистської окупації. Автори, Юрій Олійник та Олександр Завальнюк, детально досліджують злочинний режим, встановлений німецькими окупантами на території генеральної округи «Волинь-Поділля» у 1941-1944 роках. Автори проводять всебічний аналіз різних аспектів окупаційного режиму, включаючи політичні, економічні, соціальні та культурні. Вони розглядають як загальні тенденції, так і регіональні особливості. Монографія базується на широкому колі джерел, включаючи архівні матеріали, публікації, спогади очевидців. Це дозволяє авторам створити детальну картину подій того часу [76].

Особлива увага приділяється злочинам нацистів проти мирного населення: масовим розстрілам, депортаціям, геноциду євреїв та ромів. Автори наводять численні свідчення цих злочинів, що дозволяє уявити весь жах окупації. Монографія досліджує довготривалі наслідки нацистської окупації для регіону, включаючи демографічні втрати, руйнування економіки та культури, а також вплив на подальшу історію регіону.

Луцький О. у своїй статті *«Суспільна допомога населенню Карпатського краю під час нацистської окупації»* розповідає про гуманітарну допомогу, яку надавали мешканцям Карпатського краю під час нацистської окупації. У статті описано наслідки повені та голоду, а також зусилля української громадськості щодо допомоги постраждалим. Повінь та голод, що сталися під час нацистської окупації, призвели до значних страждань серед населення Карпатського краю. Багато людей залишилися без даху над головою, їжі та одягу. Українська громадськість відгукнулася на потреби постраждалих і надала їм значну

допомогу. Допомога надавалася у вигляді продуктів харчування, одягу, ліків та інших необхідних речей [73].

Праця Л. Соловки та С. Оришко *«150 із 150 тисяч... Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної Катастрофи Східної Галичини»* є ґрунтовним дослідженням трагічної долі єврейського населення Прикарпаття під час Голокосту. Автори детально аналізують масштаби та наслідки геноциду, спираючись на архівні матеріали, мемуари та інші джерела. Книга підкреслює, що Голокост для Прикарпаття був не лише трагедією для єврейської громади, а й справжньою етнодемографічною катастрофою, яка змінила обличчя регіону.

Автори розглядають Голокост не лише як фізичне знищення, а й як культурну та цивілізаційну катастрофу, аналізуючи втрати в галузі освіти, культури, економіки тощо. Дослідження приділяє увагу як позитивним прикладам порятунку євреїв українцями, так і проявам антисемітизму та колабораціонізму. Автори наголошують на важливості збереження пам'яті про жертв Голокосту та створення меморіальних комплексів на місцях масових розстрілів.

О. Перехрест у своїй статті *«Сільське господарство України в період нацистської окупації»* висвітлює економічні аспекти Другої світової війни на території України. Автор детально аналізує стан та розвиток сільського господарства в умовах нацистської окупації, підкреслюючи його важливу роль у забезпеченні продовольством німецьких військ та цивільного населення [77].

Стаття В. Грінченка *«Свято врожаю та пов'язана з ним тематика на сторінках україномовної періодики часів нацистської окупації»* є цінним внеском у дослідження української культури та історії в надзвичайно складний період. Автор зосереджується на аналізі того, як традиційне українське свято врожаю відбивалося на сторінках періодичних видань, які виходили в умовах нацистської окупації. Грінченко демонструє, як нацисти намагалися використати традиційне українське свято врожаю для своїх пропагандистських цілей, підміняючи його автентичний зміст ідеологічними наративами [68].

Тематика соціального становища населення Галичини у роки Другої світової війни стала предметом дослідження і закордонних вчених. Зокрема, польський дослідник М. Вержбіцький у статті «*Sowiecka polityka ekonomiczna na ziemiach wschodnich przedwojennej Polski*» стверджує, що приєднання західноукраїнських земель до СРСР призвело до радикальних змін в економічній системі регіону. Була ліквідована попередня структура власності, заснована на різних формах власності, і запроваджена радянська модель з колективізацією та націоналізацією. Незважаючи на намагання створити самодостатню економіку, регіон залишався сильно залежним від центру. Сировина, товари і обладнання постачалися з інших регіонів СРСР, що свідчить про підпорядкування інтересів регіону загальносоюзним планам. Такі зміни мали значні соціальні наслідки. Велика частина населення зазнала погіршення матеріального становища, оскільки нові економічні умови не завжди відповідали їхнім інтересам, а також переслідування. Стаття дає нам розуміння того, що радянська західноукраїнських земель мала глибокі та далекосяжні наслідки для економіки і суспільства регіону [83].

«*Криваві землі*» Тімоті Снайдера – це фундаментальне дослідження трагічних подій, які відбувалися в Центральній і Східній Європі в середині ХХ століття. Автор детально описує, як народи цих регіонів опинилися затиснутими між двома тоталітарними режимами - нацистською Німеччиною та сталінським СРСР. Снайдер доводить, що долі народів Центральної і Східної Європи були тісно переплетені протягом усього ХХ століття. Їхні історії взаємодіяли, а трагедії одного народу часто впливали на долі інших. Автор підкреслює, що географічне розташування цих країн зробило їх ареною жорстокої боротьби між великими державами [80].

Він детально аналізує наслідки встановлення тоталітарних режимів в регіоні, такі як масові репресії, геноцид, депортації та руйнування соціальної тканини і акцентує увагу на ролі Німеччини та СРСР у розв'язанні Другої світової війни та вчиненні злочинів проти людяності. Також, автор наголошує на

важливості пам'ятати про трагічне минуле для того, щоб запобігти його повторенню в майбутньому.

Щодо розвитку використання усноісторичних свідчень на уроках історії в школі є дуже мало праць монографічного характеру, але є віддалені згадки про використанні аудіо джерел або матеріалів етнологічних досліджень на уроках і в гуртковій роботі у Г. Серова «Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України» [98], В. Наулка «Культура і побут населення України» [88] А. Пономарьова «Українська етнографія: Курс лекцій» [94], С. Павлюка «Українське народознавство: Навчальний посібник» [95], В. Борисенко «Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник» [85]. У даних працях висвітлено використання усних свідчень лише в народознавчому аспекті, не приділяючи жодної уваги історичній складовій уроку.

Методичні розробки, які вже є в плані застосування усних свідчень, наприклад методичний посібник П. Мороза «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України» [92] або посібник Баханова К. «Дослідницька робота учнів на уроках історії» [84], в яких застосування усних джерел на уроках історії зводиться до мінімуму, або за приклад взято писаний текст спогадів очевидців подій початку ХХ ст., що є мемуарами та спогадами, а не усною історією, або в таких відомих методистів як Валентина Курилів та в її методичній праці «Методика викладання історії: Навч. Посібник» [89] про усні джерела взагалі не згадуються.

Фаховою статтею щодо використання усної історії на уроках історії та позакласній та гуртковій роботі є напрацювання О. Дрогобицької «Усна історія в школі: основні напрямки та перспективи розвитку», в якій дослідниця подає думку впровадження усної історії для вивчення особистого досвіду людини на уроках історії та при вивченні біографій людей та відомих постатей. Також вона наголошує на використанні усних джерел в науковій роботі учнів в різноманітних конкурсах та в малій академії наук України. Також авторка

наголошує на використанні результатів учнівських досліджень в поповненні матеріалів шкільного музею, регіональних краєзнавчих музейних установ, а також архіву усних джерел Українського інституту національної пам'яті [87].

В українській та зарубіжній історіографії добре висвітлені окупаційні режими України часів Другої світової війни з точки зору військово-політичної та економічної історії, але напрацювань по соціальному становищі населення в окупаційних режимах є на порядок менше, а праць на основі живого досвіду очевидців цих подій на даний час є дуже мало. Але, на щастя, зараз в Україні спостерігається тенденція до розвитку та популяризації усної історії через повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України. Записуються сучасні герої, люди які пережили окупацію, та люди, які були звільнені з полону. А щодо часів міжвоєнтя та Другої світової з кожним роком очевидців стає все менше і менше, тому досліджувати цей період методами усної історії стає все важче.

РОЗДІЛ 2. ОКУПАЦІЯ ГАЛИЧНИНИ ПЕРШИМИ СОВІТАМИ 1939-1941 РР.

1 вересня 1939 року – дата, яка назавжди змінила Другу Річ Посполиту та її населення. З початку оголошення війни Німеччиною Польщі українське населення Галичини перебувало в стані невизначеності – чію сторону прийняти. На той час в польській армії перебувало від 100 до 150 тисяч вояків-українців. Коли польські війська зазнали краху і фронт посипався 17 вересня 1939 р. зі сходу, неочікувано для всіх, прийшли Радянські війська під гаслом захисту братів-українців від німецьких загарбників перейшли Збруч і почали займати території Галични.

Пам'ять про прихід радянської влади у людей, які були дітьми на початку 30-х років, збереглася як спогад про загальне привітання нової влади. Проте, відсутність критичного мислення в дитячому віці не дозволяє їм повноцінно проаналізувати тодішні події та настрої [63, с. 116].

Ставлення більшості українського населення до «визволителів», на початковому етапі, було позитивне як пригадує про вересень 1939 року жителька Бузького району Катерина Ільків: «Пам'ятаю! Слухай, та я вже до школи ходила... в тому... в вересню... ми понаривали... так нам казали... оберемок гургінії, астри такі, всі які цвітут квітки теперво́. То ми оберемками... а вони бідні на танках си... їхали. Дékотрі плакали, а дékотрі сміялисi і на вітали... так [авт. палече]» – Також респондент наголошує на тому, що ніхто не боявся новоприбулих – «Не! Та ніхто не боявся. Потім вже якесь зробилося – чудо. Потім вже різнилися, так... а зразу не! Хлопці як хлопці, та їхали на танках, ісьо сиділо навёрха на тих танках і від нас квітки забирало» [19].

Люди з квітами вітали більшовиків з надією на краще майбутнє. Через роки панування поляків прихід православного, слов'янського народу, під яким перебувала роками більша частина України, викликала приязнь більшості українського населення, але вже в наші дні респонденти можуть проаналізувати ситуацію і ясно бачити мотиви більшовиків: «Люди... так, знаєте, казали, як

зайшли [*авт. більшовики*] з кіньми... заїхали мали цукру такі гурмані грубі, то вони давали коням їсти, а люди дуже дивилися і дивувалися. Старші люди кажуть... ті, що були в сибірах, в плену: «Та ми виділи як вони там живуть, а тут коней годують цукром». А вони, видко, то для пропаганди, показували як добре їм живеться. Потому стали діти хапати від коней. А вони вже потім почали давати дітям такі гурмані... так давали...» [43].

Отримавши від населення Галичини сердешну зустріч, перше, що почала нова більшовицька влада – це впроваджувати свої наративи «комуністичного раю» в консервативне суспільство збіднілого, стомленого постійною конфронтацією з панами-поляками, обнадіяного селянства, яке готове було прийняти будь-кого щоб позбавитися польського гніту: «То було 17-го вересня, ну може 18-го, 19-го, поки вони [*авт. червоні*] з Збурча прийшли до нас, я був в Галичі якраз тоді, так... І перші вурвалися танки. Через міст, через Дністер вони не поїхали, танки, бо боялися, а вбрід переїхали і тут їх на зустріч дві групи: одні з синьо-жовтими прапóрами, бо хто його знав – думали, що то німці, так... А жидовá КПЗУ, тоті самі, з червоними прапóрами. Ну коли наші хлопці побачили, що то москальня, значить червоні і втіклі. А жидвá лишилася їх там вітати. На танк вийшов якийсь капітан, правда по-українськи говорив, і почалася вже відразу агітація – то будемо щасливо жити при Советському союзі, що літаки будуть сіяти, трактóри орати. Ну... послухали [*авт. з несерйозністю, сміється*]. А потім за танками пішла ота... оті ординці, та кавалерія на конях. Боже! Яке то нéздаль було! Але овни їхали-їхали кінця їм не було видно, так їх дуже багато було» [27].

Агітаційна пропаганда була на вищому рівні для затуманення розумів місцевого населення. У всі часи більшовики свою соціальну політику будували на популізмі, обіцяючи невимовні багатства та благополуччя народу, але не завжди їм це вдавалося належним чином: «[19]39-му році 17 вересня. Не? Значить «золотий вересень» - та, чи ні? Їх [*авт. червоних*] заїхав танк, тоди я мав 9 років, тай виліз чекіст на верх, на танк, тай зачинає говорити – «Всьо є

навалом!»). А всякі його питають – «А короста у вас єсть?» - «Навалом!» [авт. сміється]. «А воші?» - «Навалом!» [авт. сміється] – він не знав, що таке воші [авт. сміється]. Приїхали туво коло двора [авт. вказує] і йдут пана розстрілювати – люди не дали. Пана! Розумієте – не дали. І він собі пішов на Румунію» [24].

Дуже часто за описами очевидців червона армія змальовується як збіговисько невігласів (мова йде про солдатський склад). Офіцерів для пропагандистської роботи обирали дуже прискіпливо. Це були освічені люди, яких навчали ораторського мистецтва та вміння керувати масами, що не можна сказати про солдатів, які своїм виглядом та репутацією зводили нанівець старання офіцерів. Це свідчило про реальний стан справ в червоній армії та в загальному фінансово-економічну ситуацію в всьому Радянському союзі. «Такі як шміракі були вбрані, не знаєте які? Всьо позашміровуванé, позахульовуванé. Прийшов, приніс мамі банек аби зварити їм борщу, бо їх було купа. Поклали банечиско на кухню, він той банек закипів, там шось тарахнулі якоїсь волівви і ше шось, я виділа сама як то варив. Тоди прийшли, наїлисе, понахляпували то-то по столі, порозляпували, тац пішли. Та то голотéча та була» [39].

Не зважаючи на зовнішній вигляд та манери, радянські війська почали окупацію завойованих ними території і першочергово вони мали закріпитися на документальному рівні на нових територіях провівши плебісцит.

Радянська влада прикривала свої дії «демократичними» процедурами. Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. передбачалося скликання Народних зборів у Львові [72, с. 123-124]. Оскільки Люблінщина та східна Мазовія, які згідно з пактом Молотова-Ріббентропа мали бути під контролем СРСР, опинились під нацистською окупацією, від планованого польського зібрання було відмовлено.

Виборча кампанія передбачала наявність 7200 агітаторів і голів комісій різного рівня підготовлених армійськими політорганам РСЧА, що свідчило про тотальний контроль над усім виборчим процесом з боку радянської влади [81, с.

147]. Описані дії свідчать про чітку спробу радянської влади усунути будь-який прояв опозиції. політичні сили, які могли б протистояти режиму, зазнали цілеспрямованого тиску. Незважаючи на репресії, населення виявляло ознаки опору: псували радянську символіку, вивішували українські прапори тощо. Ці акти непокорі свідчать про глибоке невдоволення радянською владою та засвідчують початок ідеологічного протистояння в регіоні.

Незважаючи на протидію населення, нова влада підкупила людей пустими обіцянками і матеріальними благами, зігравши на почуттях в більшості селян, але без втручання новоприбулої влади у виборний процес не обійшлося. Як зазначають очевидці, люди були насильно або погрозами зігнані на виборчі дільниці. З цієї точки зору цінними є свідчення В.Кіналя: «Я тобі розкажу як мого тата на вибори гнали. Його і всіх фірманів покликали до клубу в ту малу кімнатку, там була тіки одна кабінка і коли ти в неї заходив там на горі, на стелі, зверху був чоловік і дивися через дюрку в дошках за кого ти там голосуєш [авт. сміється]. Коли ти голосував не за того, або порвав, помалював той папірець, то той хлоп згори сипав тобі на кашкеть муки. Ти коли виходив то дивилися чи ти помічений, чи не. Коли бачили біле, то тебе вели в сусідню кімнату і били палками так добре. А коли виходив не замáщений тебе вели в зал, де сцена, а там такий стіл накритий, ковбаси, горівка, музика, забава... [авт. сміється]» [4].

Для фальсифікації результатів виборів були створені спеціальні комісії, які ставили штампи в документах виборців як доказ участі у голосуванні. Тих, хто відмовлявся голосувати «правильно», автоматично оголошували ворогами держави. Такий спосіб проведення виборів грубо порушував усі демократичні норми, що було цілком очікувано за тоталітарного режиму. В результаті, до органів влади потрапляли лише лояльні Москві кандидати, яких підтримували органи НКВС.

Хоча формально право висувати кандидатів на виборах в Україні 1919 року мали місцеві органи влади, реальна влада була зосереджена в руках прибулих з

радянської України представників. Вони не лише формували списки кандидатів, а й проводили репресії проти «неугодних» політичних опонентів.

Іронічно, але дуже влучно це процес прокоментував Олександр Довженко який прибув на територію західної України знімати стрічку «Визволення»: «Ах, коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про воз'єднання наших народів... І як народ український фактично був тут ні при чім» [47, с. 317].

Виборчій компанії совітів передувала і продовжилася після виборів ідеологічна агітація серед населення, просування своїх наративів, комуністичних ідей, класової боротьби та ідеї негативного впливу капіталістичного ладу на суспільство.

Важливою складовою процесу радянзації західних областей України, яка розгорнулася відразу після окупації Галичини радянськими військами, була політико-пропагандистська робота, здійснювана різними інституціями під керівництвом і контролем місцевих комітетів більшовицької партії. Одним із таких осередків виступали агітатори, сільські культурно-освітні заклади, зокрема клуби та бібліотеки, яким «у мережі культосвітніх закладів надавалося особливе місце, бо разом із періодичною пресою вони здійснювали найпотужніший інформаційний вплив на населення» [96, с. 180].

«Що характерне, що вони зразу зайнялися масовою агітацією. Вони село поділили на десятихатки і от... на кожен десятихатку давали газету, там була агітатор і його обов'язком було читати е... кожний день збирати людей читати газету. От» [12].

Першочерговою місією було розкритися людям з найкращої сторони, що робилося дешевим популізмом, обіцянками безбідного майбутнього та рівності серед населення. Цей план впроваджували в життя через масову агітацію та пропаганду, але інформація яку сприймали люди дуже різнилася з картинкою яку показували радянські війська – як зазначає в своїх спогадах Теодор Васків житель села Шибалин, Бережанського району: «Товари вони викупили

моментально, що тільки було, от, значит крамниця в селі стала пуста. Через деякий час вже привезуть товари, каже... кажуть привезуть – що привезли? Привезли горівку, сірники, солі от... і... а пізніше вже привезли так звану мануфактуру. Мануфактура – то була тканина яка годиться на підшивку до чогось. Але вже люди чекали, бо кажуть чергú зробіть, будем продавати мануфактуру. То мануфактури для кількох вистарчило, а решту пішло без тої мануфактури [сміється]. Але друга справа, вони горівки привезли і привезли горівки дуже дешевої. Були такі горівки, знаєте, солóджені, якісь, аляші, чи як там він називався, от. І купляли горівку, і почали випивати. Так що основний напрямок був значит... е... шоби споїти людей, шоб їх отим заткати їм рота» [13].

Політбюро ЦК ВКП(б) також займалося питаннями функціонування торгівлі на територіях Західної Білорусі і Західної України. Перш за все, це зобов'язувало так звані тимчасові управи керувати всіма установами і крамницями, що займалися постачанням населення предметами першої необхідності або наданням послуг, а також встановлював офіційні ціни на дефіцитні товари: сіль, сірники, олія і тютюн. Згідно з цими нормативами 1 кг солі в Західній Україні вартував 30 копійок, 1 маленька коробка сірників - 3 копійки, 1 літр гасу – 65 копійок [81, s. 210].

Також цікавим аспектом запровадження комуністичного ладу на території Галичини стала політика знищення приватної торгівлі шляхом купівлі та привласнення торгових точок радянськими військовими, що ще раз нам вказує на класову диференціацію та ідеологічних винятків для вищих ешелонів суспільства. Як розповідають очевидці таке явище було розповсюджене в перші місяці радянської окупації. За словами Л. Крип'якевич-Лукомської: «Не стало нічо в магазинах. В магазинах пусто... Ну якось так було сумно... Черги були в магазинах... тато дав нам по одному золотому, то ми йшли з татом і братчиком – Нестором ходили в магазин... а була такого довга черга і кожен мусів мати... тато не міг купити за трьох, кожен стояв окремо, давав злотий мені давали кіло паперу... паперові таблиці... видно, ше з польських запасів, ше з польських

магазинів... то так було. Але вже звіттам [авт. зі сходу] вони [авт. червоні] не привезли нам цурку... Розказували, що військові купували магазини, то так руказували, що купує магазин, жидівський, той єврейський, і дає... скіки дає? О 3000 злотих. О! Продає. А потім оказалось, що тіє гроші вже не мають абсолютно ніякої цінности. І вони [авт. солдати] то, що купили вивозили...» [22].

Паралельно з оголошеннями про постачання дефіцитних товарів, на початку жовтня радянська влада розпочала масштабну кампанію конфіскації майна у населення Західної України. Було реквізовано сільськогосподарську продукцію, промислове обладнання, транспортні засоби та навіть будматеріали. Ці дії свідчать про подвійну політику радянської влади: з одного боку, демонстрацію турботи про населення, а з іншого – жорстке придушення будь-якого опору.

Радянська влада на селі керувалися інструкціями, які ще були складені до початку радянського нападу на територію Польщі. Початковим етапом було створення на їх основі тимчасової адміністрації. У селах і хуторах були створені селянські комітети. Новостворені тимчасові ради оголосили про конфіскацію земель і церковних маєтків у підвладних їм повітах, закликавши селянські комітети експропріювати попередніх власників і розділити землю і майно між сільською біднотою.

Ставлення населення до панської власності показує нам спадок Австро-Угорщини в розумах місцевого населення – повагу до приватної власності. Але важка ситуація і невідоме майбутнє змусило людей знехтувати сталими правилами: «А вже на другий день [авт. після виїзду землевласника з родиною] почали йти, ну... знаєте, люди є люди. В мене... в мене, бо я був такий. Брат, тато - не, тато служив в пана, він не йшов, він не мав права. А брат [...] туди. Він не хватає маєтків, він хватає книжки...» [63, с. 126].

Наступним кроком після створення комітетів почалася хвиля конфіскацій, експропріацій і крадіжок. Частина конфіскованих земель і худоби в рамках земельної реформи була передана селянам. З вересня до листопада 1939 р.

місцеві жителі отримали значну кількість орної землі, пасовищ, лук, тисячі голів худоби, свиней, коней і овець, сільськогосподарський інвентар і навіть інші будівлі після розкуркулених осадників і поміщиків [61, с. 59].

Значна частина селян, особливо з числа найбідніших, підтримала аграрну реформу, запроваджену окупаційною владою. Однак, деякі селяни, пам'ятаючи про довоєнні часи, обережно ставилися до отримання додаткової землі, оскільки побоювалися збільшення податків.

Радянські дані, незважаючи на сумнівну достовірність, показують масштаби змін власності на селі, здійснених восени 1939 р. За радянськими даними конфісковано 2518 тис. га землі, що належала поміщикам, церквам і вищим чиновникам. До половини грудня 1939 р. 474 тис. осіб отримали найбідніші селянські господарства понад 1 млн. га ріллі, 14 707 га луків і пасовищ, 296 рибних ставків, понад 45 тис коней, майже 2 тис. волів, 75 тис. корів і понад 20 тис. свиней. Частина маєтків була захоплена для потреб червоної армії [61, с. 64].

Новообрані «Народні збори» насамперед ухвалили чотири декларації: про офіційне встановлення радянської влади у Західній Україні; про «добровільне» входження до складу СРСР, а саме до Української РСР; про націоналізацію банків та промисловості; про конфіскацію поміщицьких та монастирських земель та створення колгоспів – що стало найбільшим каталізатором невдоволення серед місцевого населення: «Колгосп організували, Боже, та не всі хотіли... не всі... плакали, мусіли здавати хліб, мусіли здавати плуги, всьо - всьо... мусіли то всьо здавати... та плакали люди. А потому привикли, та й я вам скажу правду, шо привикли. Мав пару арів тих землі, та й робив у колгоспі, та й шо зробити... Та я робила [авт. в колгоспі]... я всьо м робила. Давали в пайку всьо, і лени, і бульбу... і... і всьо - всьо м робила. Хіба шо...копійки були...копійки були, бо тоже то, знаєте, були люди пановали та й багатіли коло колгоспу, бо мали гроші, мали усього. Ну а такі люди в колгоспі за ту пайку та й... та й тоже бідували, а шо робити...бідували» [20].

Колективізація стала основою невдоволення та розбіжностей між бажаннями населення та ідеологією нового, комуністичного суспільства: Респондент М. Головацький наголошував: «Як могли ся ставити люди до советської власті коли вона прийшла, зачала організовувати колгоспи, люди не хтіли йти, їх били, їх... два роки мордували аби йшли в колгосп. В клуб заганєли шоб підписали. Вони [авт. люди] пішли і підписали. Вже поле забирают. Люди, тії, шо мали коні, мусіли ворáти, косити, возити [авт. зерно] на тік, там молотарка стояла, там всьо возили. Собі шось лишив трошки, а як лишив більше тоді вже ввечери, з ночі... йде провірка, шо в тебе є? Згленули, шо нема. На фіру! Давай! То треба було копати в хаті землю, яму, або десь надворі, робити таку криївку туда ставити тії снапи. А як злáпали жінку, шо вона си взяла кілограм чи два, то її судили – два-три роки давали тюрми. То як ся міг народ до них відноситися добре?» [17].

Найбільше в головах населення відклалася жорстокість та насилля які застосовувала новоприбула влада до людей для прийняття «добровільного» рішення – піти в нове кріпацтво до нової Батьківщини: «Ну а тоди вже прийшла радянська влада, то ми памнєтаємо. Арештували, вивозили, молоді крилисе, колгоспи почали в'язати, а я коло школи недалеко жила, то як зганяли людей там до школи, то там на повірсі було... То там так били, шо ми на другий день як до школи прийшли то на двéрох, на стінах кров було, шо так людей збивали. Ну і тримали-тримали і... брали руку, тамтого, шо привели до другого класу, до інакшого, і брали руку і пиши, на олівець, і пиши, ну і як він там намазав то підписав, а котрі були вперті то їх взяли до Бережан, там не багато людей, таких троха сильніших, то взяли там добре їх збили, тих людей, тий вони підписалию От таке було – добровільно до колгоспу. То страшне було, шо то робилосе» [33].

Надмірна жорстокість, постійний тиск та відчуття небезпеки втрати власного життя, або життя своїх вірних змусило пересічних людей змиритися з масовою колективізацією: «Знаєте, люди не хотіли вступати в колгосп. Я сама знаю, вон... мали поле, ну то я пам'ятаю, шо я в 9 років, я вже ходила на поле

жати... серпом і то всьо... Ну тай люди привикли до того поля, до тої господарки, тай не хотіли... віддавати. Але зігнали до клубу людей. Тримали, примушували різними способами, знаєте... Я знаю, мамину сестру взяли, вона була молодша від мами, тай там... я не знаю які там... шо вони там може... не били але прімус якись мусів бути. Вона приходе і каже: «Ти знаєш, я підписала». Потім підписали другі і треті, і так всі попідписували. Там кілька не підписало то наложили такі податки на них, кундигенди, шо вони не годні були справитись з тими податками. Тай так, така була колективізація» [3].

Заснування колгоспів стало однією з причин розпаду традиційного господарювання українців регіону, початку епохи крадіжок і зміни мислення пересічного українця, руйнації традиційного суспільного життя. Колективізація стала перехідним етапом до відкритих репресивних заходів нової влади.

З метою встановлення радянського режиму на західноукраїнських і західнобілоруських землях у листопаді 1939 року було розгорнута масштабна операція НКВС. Тисячі досвідчених співробітників з СРСР зайняли керівні посади в новостворених органах безпеки. Їхні дії були спрямовані на придушення будь-якого прояву опору, арешти та депортації тисяч людей, заздалегідь внесених до списків. Для посилення контролю над кордонами було розгорнуто великі сили прикордонної охорони, які мали розгалужену мережу агентів. Таким чином, радянська влада створила потужну систему репресій, яка забезпечувала її тотальний контроль над населенням. Накази про арешти та депортації, заздалегідь підготовлені радянською адміністрацією, свідчать про планомірний характер репресій проти українського суспільства. Позначення будь-якої державницької діяльності як "контрреволюційної" було лише приводом для розправи над тисячами невинних людей. Одночасно з цим, посилення прикордонної охорони та створення розгалуженої мережі агентів свідчить про параноїдальний страх радянської влади перед будь-яким опором [48, с. 256].

Початки репресій щодо українців не стали несподіванкою для українців Галичини, передчуття починалося з часу приходу совітів і заходів до інших меншин: «А тоди вже прийшли рускі в [19]39-му то в Лапшині їх стрічали квітами, але то довго не було. Зараз вивозили, там на самий перед, шо на хуторі жили поляки то їх вивозили... в [19]40-му році їх вивозили і знов попри нашу хату їхали, бо тоди, ше машинів не було, то їхали кіньма і там маленькі діти на фірах, дуже багато було і їх на Сибір вивезли. А пізніше, недовго, вже навесну, вже вивозили українців» [34].

Постійне відчуття страху призвело до недовіри до оточення та навіть рідних, що принесло розлад в українську традиційну суспільну культуру, зруйнувало сусідські відносини та звичайні відносини між людьми. Страх бути виселеним, арештованим або розстріляним за донос був сильнішим за будь-які потреби чи бажання, інстинкт самозбереження брав гору – повторювався сценарій голодомору на Наддніпрянщині з знищенням суспільства.

«Прийшли вночі, прийшли до хати. Ше в нас такі ночували, шо їхали десь в гори на норму... Хтось вночі пукає – «Втворіт двері!» Ай... якісь стрибки до хати позаходіли – «шо ту є туткаво?» «Нічо. Сидіт-сидіт». Тато встали, йдут надвір. Тата не пускає. «А шо ж то є, хлопці?» а то шей і наші хлопці є – «Ми не знаєм, шо то є». Ой а я зачала гватувати, стегаю всьо шмаття, стегаю. Щось збираю, збираюсі то розбираюсе... Прийшла та година – «Збирайтисі. Всьо. Збирайтеся шо хочете. Беріть собі всьо шо треба». Та шо я си взяла якихось лахів, а тато хоть би був сказав тим нормакам – заріж мені мою свиню. Бо там еден зарізав, можна було собі зарізати. Нічо!... Тогди повезли на той Сибір нещасний, ще сиділи тиждень в Коломиї... то місяць їхали в вагоні до Хабаровска. На стінах мороз, отуткова, вибачте, та параша, отуво дадут тобі похлепати якоїсь зупи такої шоби й пси не їли – роби, шо хочеш, хоть вмирай. Де була якась велика станція то нас в баню – аби ся вуші не заплодили – бо сорочки були такі чорні, як ваші куртка. Скидати не мож, треба було в тім їхати аж на місце» [40].

Постійний терор змушував народ який був в постійній, віковій конфронтації з поляками йти на агресивну політику та захищати свої права. В першу чергу це пов'язане з діяльністю УВО та ОУН які з протистояння з поляками перейшли на захист свого населення, молодь яка надихалася операціями підпільних організацій, яка перебувала на вишколах юнацтва створювала реакційні моменти, за що була негайна відповідь окупаційної влади.

«В той період підготовки і початку війни в Шибалині вбили е... ОУН-івці е... участкового – міліціонера радянського. От... За це взяли 10 хлопців. Виезли їх у ліс як до Гіновіч, на край ліса таяк до Жўкова і там їх розстрілили. Там їх порозстріляли. Їх звідти шибалинці забрали і похоронили на цвинтарі – насипали їм могилу. То був початок як вступили радянські війська...» [14].

Розпочалася політика залякування радянською системою для запобігання подальшим бешкетам, виступам, будь-якому виду супротиву. Тримання населення в постійному відчутті страху полегшує контроль над нею, що і бажала радянська система.

«...До мого тата приходили *[авт. більшовики]* і казали – аби ті в лісі перестали нам мішати. Тато ходили, говорили, але хлопці його не послухали. За пару день стаємо зранку бо в селі гвалт, шум, баби кричат. Штир'ох хлопців повішали, але то були не наші, то поручинці. Всьо вони робили аби їх боялися...» [6].

Масового розмаху набули організовані радянським режимом депортації, репресії, залякування та нелюдську методи контролю населення які мали ряд перспектив для радянської влади:

По-перше, це ліквідація потенційної опозиції та створення умов для максимального контролю радянської влади.

По-друге, це створювало великі труднощі в плані економіки, соціальних та культурних проблем для депортованих осіб, сприяючи розкладу їхніх соціальних структур.

По-третє, депортації застосовувалися до різних соціальних та національних груп до яких входили: польські військові, цивільні та інші категорії населення.

По-четверте, депортації були здійснені з грубим порушенням фундаментальних прав людини на справедливий суд та презумпцію невинності. Відсутність будь-якого судового розгляду та можливості захиститися зробила ці дії свавільними і незаконними.

На початку радянської окупації в школах були впроваджені перехідні програми. Уроки проводилися за польськими програмами і підручниками, але з деякими змінами – скасували викладання релігії, польської історії та географії, грецької і латинської мови. Булі зняті всю польську символіку, портрети Пілсудського і Мосціцького їх було замінені більшовицькими гаслами і пртретами Леніна і Сталіна. Восени були проведені курси підвищення кваліфікації вчителів, де їм пояснювали нові ази радянської системи освіти, виховання молоді в комуністичному дусі. Всі приватні навчальні заклади були зачинена та націоналізовано, а навчання в них проводилося безкоштовно та українською мовою, що викликало одобрення серед населення [49, с. 6].

Як зазначають очевидці вже після осмислення значення першої радянської окупації «Єдине, що позитивного принесла большевицька влада – це безплатна освіта» [57]. Що відіграло значну роль у вихованні покоління яке буде вести боротьбу проти окупації, тим самим радянська влада зіграла проти себе.

Наприкінці 1939 р. близько 80% студентів були поляками за національністю, то вже в Львівському університеті та Політехнічному інституті в 1940/1941 на першому курсі українці становили половину [97, с. 151].

«Під час навчання почалися перші репресії проти вчителя поляка та місцевої молоді: «Не довго був він з нами. Одного дуже зимного дня у січні 40-го року, викликано його, одного хлопця і одну дівчину з кляси і два енкаведисти повели їх “під конвоєм” прямо до залізничної станції, де у вагонах вже були заладовані їхні родини, яких привезли вночі з сіл. Це був перший показ опіки

“батька” Сталіна над нами – перші ешелони “ворогів народу” на Сибір. За тими покотилися все нові і нові» [57].

Освіта і культура були під пильним наглядом окупаційної влади – створено мережу нових освітніх закладів, посилилася ідеологічна пропаганда і вплив комуністичних цінностей на життя. Під тиском український націоналізм був змінений на світогляд «братських народів» і «молодшого брата», пропагувався культ особи вождя, поступово вводилася російська мова в освіті та науці – розпочиналися перші кроки до асиміляції українського народу.

Радянська влада розглядала культурну революцію як невід'ємну частину будівництва соціалістичного суспільства. Її метою було перетворення масової свідомості, виховання нової людини, яка б сприйняла пролетарську ідеологію і стала активним творцем соціалістичної культури. У скрутному становищі опинилися працівники культурно-освітніх установ, подальше існування яких нова влада вважала недоцільним чи взагалі шкідливим. У даний період припинила своє існування низка громадських організацій, серед яких молодіжні товариства й «Просвіта».

Окупаційна адміністрація прагнула впровадити радянську ідеологію, пропагувати комунізм. Основна мета полягала в формуванні «нової людини» - радянського громадянина (хоча варто наголосити, що подив і розчарування західноукраїнського населення викликав уже сам зовнішній вигляд червоноармійців) [97, с. 151].

В дусі українізації радянською владою було проведено перейменування вулиць, відкриття україномовних освітніх закладів, підтримку української літератури, театрів та інших мистецьких заходів. У щоденнику Петра Панча, (очолював оргкомітет Спілки радянських письменників Львова), містилися пропозиції щодо перейменування вулиць у Львові: «Обов'язково: Шевченка, Франка, Лесі Українки, Котляревського, Федьковича, Мартовича, Коцюбинського, Стефаніка, Сковороди, Черемшини, Грабовського, Гоголя, Горького, Пушкіна, ...» [54, с. 74].

Єдиним проривом, який з собою принесла совітьська влада, для галичан стала масовість використання кінематографу, який за польських часів був розвагою вищого класу. «І ще одно, найголовніше, кінотеатр за Польщі був тільки польський. Там могли пани ходити, бо там треба було п'ятдесят грошей. [...] Заплатити, щоб купити білет. Там... Ну, наші майже не ходили. Нараз, нараз відкрили кінотеатр безплатний. І самі такі фільми показували, колгоспні, любовні, то всьо. Люди йшли до того, що там чотири рази, чотири сеанси на день давали. Жінка купила то це, на базарі в середу, але не хоче кинути. То спочатку з мішком поставила під кінотеатр (сміється) і пішла. А ми, а ми молоді то в неділю ту, то битком набитий той кінотеатр, з середини, і надворі [...]. Люди не знали, що таке кіно. Перший раз... І я сам, я перший раз подивився – це так цікаво було. А фільмів давали досить» [63, с 116]. Що також відіграло і негативну роль – кінематограф став основним рупором пропаганди і просування своїх наративів, який мав нечуваний успіх і популярність серед населення.

На інших культурних фронтах «підопічні» значно випереджали своє нове «керівництво». Серед очевидців дуже популярний спогад про культурну прірву між місцевими та окупантами, що стало дуже популярним в працях зарубіжних істориків – «Між керівними кадрами, які відряджали зі Східної України і місцевим населенням була справжня прірва в культурному розвитку. Так, прибулі не вміли їздити на велосипедах, їли зубну пасту, користувалися унітазами як умивальниками, носили по кілька годинників, а нічні сорочки носили як вечірні сукні» [80, с. 228].

Одним з основних напрямків ідеологічної боротьби Радянського союзу стала війна з релігією. Більшовицька партія трактувала релігію «пережитком капіталізму», «опіумом народу», «шкідливим пережитком минулого». Більшовики розгорнули репресивну машину проти всіх конфесій на території західної України.

Священикам було заборонено викладати релігію, служити в лікарнях і в'язницях, бути парохами кількох парафій, розпочався процес націоналізації

церковних і монастирських земель, а приміщення храмів використовували в господарських потребах. Реєстрація народження, шлюбу і смерті людей з церков перейшло під опіку державних органів.

Тим часом за вказівками з Москви здійснювався організований наступ на позиції Греко-католицької церкви – найвпливовішої української конфесії у Галичині. До кінця 1939 р. на Дрогобиччині ув'язнили 4, а в наступному році – 32 греко-католицьких священників. За повідомленням митрополита Андрея Шептицького до Ватикану, у східні райони СРСР були депортовані 33 священнослужителів Львівської єпархії, а ще 12 загинули у тюрмах. У в'язниці Бригідки мученицькою смертю скінчили земний шлях 22 священники Перемиської єпархії. Жертвами сталінського терору стало щонайменше 53 православних священнослужителів, серед них – о. Василь Стефанович з с. Кустина і дяк Борис Буткевич з Олександрії [65, с. 46].

Лише за два роки радянської окупації Галичини, з 1939 по 1941 рік, було заарештовано щонайменше 79 священників. Частина з них була розстріляна вже на початку німецько-радянської війни, а інші загинули в ув'язненні або були депортовані в Сибір. За даними митрополита Андрея Шептицького, лише в його єпархії за цей період загинуло близько 55 священників [71, с. 149].

Як згадує респондент Теодора Витвицька мешканка села Витвиця Долинського району про загальне враження від приходу більшовиуів в 14-річному віці: «Я бавила в священника діти, він мене попросив. Заїхали в село і відразу до попа – треба знищити попа. Зайняли москалі його будинок, резиденцію цілу, а священника з жінкою, двома дітьми і я – п'ятеро нас в таку маленьку кімнатку запхали. Як вони його там мучили, я не могла то слухати. Кухню зробили на подвір'ї там. А тоди були дощі. Такий в село сморід заїхав. Ніхто такого не чув і не бачив. Смердюче мило, дуст, і привезли коросту. В кожній хаті короста, і тим милом смердючим треба митися. І нічого не помагає. В магазинах нічого не стало, абсолютно нема що купити. Троха з тим побули, зайшов тиф. Тиф у селі в кожній хаті. Отаке нам привезли. Люди троха вмирили,

троха вижили з того. Мало того – знайшлися «вороги народу» в селі. Вже кличуть на допити і вчителів перевіряють. Пару родин вже вивезли з села» [16].

Радянський уряд вдався до систематичних репресій проти релігійних організацій та їхніх лідерів. Священики та інші релігійні діячі зазнавали арештів, тортур та інших форм насильства, а проведення релігійних обрядів було суворо обмежено. Розпочинався процес націоналізації церковного і монастирського майна. Пропаганда атеїзму зі всіх засобів масової інформації та ідеологічний вплив на освіту. Релігійні предмети були вилучені з навчальних планів, а натомість у школах створювалися гуртки, де пропагувався атеїзм. Вчителів зобов'язували включати антирелігійні елементи у свої уроки. Надмірне оподаткування і фінансовий тиск на церковні установи. Насміхання з релігійної культури, введення радянських свят замість релігійних. Розповсюдження атеїстичної літератури та заборона церковної. Висвітлення церкви як ворога народу і винуватця всіх бід суспільства. Радянська влада намагалася встати на місце церкви і замінити її в ідеологічному плані знищивши при цьому попередника [74, с. 107-108].

Проаналізувавши судження очевидців, можна зробити висновок, що в приході радянської влади на територію Галичини місцеве населення, особливо місцева біднота, якої в цей період була велика кількість, на початковому етапі вбачало окремі позитиви такої інтервенції. Більшість населення згадує ряд плюсів таких як: звільнення від польського панування і гніту; безкоштовна освіта та медицина; українізація освіти та діловодства; збільшення робочих місць та виробництв; українці могли займати керівні посади; отримання панської землі та господарства – ці речі стали результатом вдалої популістичної політики більшовиків та ненависті українського народу до польського панування. Але результат не змусив себе довго чекати. Після отримання влади «визволителі» розпочали кампанію колективізації, розкуркулення, атеїстичної політики, репресій, виселення та гоніння, що значно повпливало на ставлення місцевого населення до окупаційної влади, більшість плюсів які отримало населення

переросли в примусові заходи і в більшості використовувалися режимом для шантажу та маніпуляції народом, така політика з часом призведе до розгортання масової боротьби проти більшовицького режиму.

РОЗДІЛ 3. НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ ГАЛИЧИНИ

Німецька окупація Галичини 1941-1944 рр. дуже неоднозначний період в історії краю, з одного боку окупаційний режим, здача контингенту та реквізиція харчів, голод, винищення єврейського населення, залізна дисципліна, примусові роботи та вивезення в Німеччину; з іншого боку звільнення від польського та радянського панування, початок адміністративної діяльності українців, надія на державність, відновлення релігії, можливість заробити гроші, проникнення на ринок дефіцитних товарів і продуктів з Європи, відновлення української культури та традицій. Українці Галичини в очах нацистів виглядали як частинка австрійського (тобто німецького) цивілізованого світу, через що і отримали кардинально інше ставлення ніж українці Наддніпрянщини, що яскраво проглядається в спогадах очевидців цих подій, які до тепер не можуть визначитися, що це було – повторна окупація, чи визволення.

22 червня 1941 року о 4:30 ранку посол Німеччини в СРСР, граф фон Шуленбург просить термінової аудієнції яку прийняв міністр зовнішніх справ СРСР В'ячеслав Молотов. Шуленбург вручив Молотову ноту в якій Німеччина оголошувала Радянському Союзу війну. Завжди радянська влада твердила, що Німеччина несподівано, віроломно і без оголошення війни напала на СРСР, але забували згадати причину нападу – німецький уряд вирішив виступити з війною проти СРСР у зв'язку зі скупченням частини Червоної армії біля східного німецького кордону [79, с. 68]. Про напад було відомо заздалегідь, велася підготовка, готувалися війська та лінії оборони. СРСР готувався до швидкої переможної війни на чужій території, але самовпевненість дала свої плоди. Через стрімкий наступ нацистських військ на територію новоприєднаної частини західної України радянська влада, в паніці, пішла на нелюдські кроки ведення соціальної політики.

За період господарювання радянської влади на території Галичини було відкрито 25 в'язниць та 2 внутрішні камери, які на початку 1941 р. були переповнені. Люди, які не відповідали правилам режиму, утримувалися в

нелюдських умовах, антисанітарії, в переповнених камерах, де димоходи пічок виводилися в середину камери. Згідно з наказом НКДБ УРСР та НКВС УРСР від 12 березня 1941 року «Про передачу внутрішніх в'язниць та внутрішніх тюремних камер із відання НКВС УРСР до НКДБ УРСР» всі в'язниць на території Західної України повністю передавалися під нагляд репресивних органів Союзу, які з моменту вторгнення німецьких військ почали розправу над всіма в'язнями [62, с. 128].

Розправи радянських військ над в'язнями залишили глибокий слід в пам'яті місцевого населення. Кожного жителя Галичини, якщо не безпосередньо, то опосередковано зачепили події «кривавого червня» 1941 р., коли були вбиті родичі, знайому, друзі чи сусіди. Описуючи ці події, респонденти не могли стримувати емоцій – ці події згадує Андрій Лучка 1930 р.н. житель села Переволока Буцацького району: «Інтелігенцію – в першу чергу. Адвокатів. ОУН-івців трох – пропали безвісті. В Умань то всьо. Головне інтелігенцію забрати. Забрали їх в Чортків. А там гнали в Умань і порозстрілювали. Чули? то там з Чорткова коло 800 чоловік гнали, то там розстріляли коло Умані. В [19]41-му як відступали. Та в Чорткові розстріляли коло 500 чоловік» [25].

Розстріли проводилися під виглядом евакуації з в'язниць у зв'язку з наступом нацистських військ. В кінці червня надійшла телеграма в НКДБ УРСР від Бориса Чернишова – одного з заступників Лаврентія Берії, в якій йшлося, що «... згідно з розпорядженням Л. Берія за списками, затвердженими прокурором, розстріляти всіх осіб, що перебувають під слідством, засуджених за контрреволюційні злочини, а також осіб, що скоїли розтрата в великих розмірах» [62, с. 129].

За словами Теодора Васьківа жителя села Шибалин на Бережанщині - евакуація перетворилася в масову бійню «Вони погрузили сорок чоловік на машину і вивезли напроти пожарної, тут, от. І кинули в ріку. Кинули в ріку в основному жінок, от... і вони е... А німці прийшли після того десь через тиждень от... Частина тих людей поплило і вони попали аж в Саранчúках, бо там шлюзи

стоять і млин, а чистину тут поза корчі зачіпилося от... і сорок чоловік тут витягнули з води. І розложили навпроти цього... пожежної. То я сам бачив. Як, ті знаєте то вже... трупи розложилися. Люди ходили, шукали – і пізнавали вже по одягу. Жінкам хустками роти позабивали і так їх по тих хустках пізнавали....» [15].

У пам'яті населення закарбувалися ті злочини, які творила радянська влада відступаючи під натиском нацистів. Всі респонденти згадують події червня 1941 року з жахом, не через наступ німецьких сил, а через діяльність НКВС та їхню особливу жорстокість – на що респонденти неодноразово акцентують увагу: «Ми - Діти виділи, що то є советска власть і комунізм... я виділа таку... таку людину, знайшов під парканом...каже так але...ну мертво і шкіра здерта аж туво [авт. вказує] від ребра і аж до пальця висіла шкіра... живим!... Живим вони то робили...» Уродженка села Божишин, Золочівського району, Львівської області Любов Манько розповідає про звірства які вчиняла радянсько влада – про те, що живих людей поливали вапном, відрізали груди, батьки не могли впізнати своїх дітей, а всі посилки тюремники забирали собі [26].

Масові розстріли відбулися в в'язниці на Лонського в Львові, Луцьку, Ковелі, Рівному, Золочеві, Чорткові, Станіславові, Бережанах, Надвірній, Стрию. Усього, приблизно, було страчено 25 тис. безневинних людей. Такі дії радянської влади кардинально змінили соціальну ситуацію Люди і так жили в страху та ненависті до радянського режиму, але події «кривавого червня» остаточно знищило репутацію окупантів в головах населення і це зіграло на руку німецьким військам, які вважалися визволителями у підсвідомості людей від звірства Радянського союзу.

На початкових етапах війни проти СРСР успіхи Вермахту переконали А.Гітлера у недоцільності підтримки Німеччиною створення незалежних держав на Сході Європи, як це було під час Першої світової війни у 1918 році. Відповідно до планів німецького фюрера, Україна та інші країни Східної Європи мали залишатися повністю залежними від Третього Райху, їхні території повинні

були бути розділені та колонізовані німецькими поселенцями з часом. Німеччина потребувала лише промислових ресурсів і дешевої робочої сили [82, з. 98].

Згідно з стратегічними планами верховного командування Вермахту, один із головних військових ударів було спрямовано на територію України. Це пов'язано з тим, що А. Гітлер та його штаб вважали українські землі важливою сировинною та продовольчою базою для подальшого ведення війни. Без українського промислового та сільськогосподарського комплексу продовження війни для Німеччини виглядало б проблематичним. Тому всі плани та стратегічні розробки були орієнтовані на так звану «блискавичну війну» (Blitzkrieg). Для Німеччини було критично важливо швидко захопити та контролювати територію СРСР, особливо західну частину, і, в першу чергу, якомога більше українських земель.

Нацистська Німеччина розглядала українське питання в контексті своєї глобальної зовнішньої політики, яка передбачала створення наймогутнішої німецької держави у світі. У цих планах Україна відігравала особливу роль як країна з великими економічними можливостями і сприятливим географічним положенням. Це мало закласти основи сили Райху та забезпечити завоювання життєвого простору (Lebensraum) на Сході. Національні і політичні бажання українців повністю ігнорувалися нацистською владою. «Мені потрібна Україна, – зазначав А. Гітлер, – щоб нас не змогли ослабити голодом, як то було під час попередньої війни» [59, с. 11]. Райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг визначав роль України в Третньому Райху як забезпечення продуктами харчування для Німеччини і Європи, а також сировиною для континенту - «Завдання України полягає в тому, щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент – сировиною» [59, с. 12].

На початкових етапах війни німці почали активно впроваджувати свою політику на окупованих територіях, реалізуючи план повного підкорення українського народу та підпорядкування українських земель без жодних обмежень. На нараді, що відбулася 16 липня 1941 року, А. Гітлер обґрунтував та

визначив напрямки діяльності окупаційної адміністрації. Зокрема: «Тепер перед нами стоїть завдання розчленити територію так, як це нам потрібно, з тим, щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її» [50, с. 20].

Україна, яка на початку війни була частиною СРСР, та інші країни Східної Європи, за попередніми планами нацистського лідера повинні були залишатися повністю залежними від Третього Райху. Подібне значення мала і Східна Галичина, доля якої була визначена А. Гітлером 16 липня 1941 року під час наради за участю райхсміністра А. Розенберга та керівника райхсканцелярії нацистської партії М. Бормана. А. Гітлер так вказував на необхідність поділу українських земель з нюансом - «Австрійська Галичина повинна стати областю німецького Райху» [50, с. 49].

Не зважаючи на аргументи А. Розенберга, А. Гітлер продовжував вважати Східну Галичину колишньою австрійською провінцією. На основі його декретів від 17 та 22 липня 1941 року і розпорядження Г. Франка, 1 серпня того ж року Галичина офіційно стала п'ятим дистриктом Генеральної Губернії.

Райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг акцентував на необхідності надання Україні преференцій, аж до створення незалежної держави. На його думку, в Україні потрібно було звернути увагу на культурний аспект і пробудити історичну свідомість українців. Він вважав, що в Україні повинні бути вжиті певні заходи, аж до відновлення її самостійності [53, с. 142-143]. Але планам Розенберга не вдалося здійснитися. Гітлер та вище керівництво Рейху були проти національного волевиявлення поневолених народів та їхнього державотворення, бо це не висувалося в їхній план гегемонії в Східній Європі.

Політика, яку проводила нова нацистська влада, мала неприхований расистський характер. Було створено поділ населення за расовою ознакою: «Herrenvolk» — титульна нація яка складалася з німців арійської раси, та «Untermenschen» — недолюди, до яких відносилися євреї, цигани та слов'яни. Щодо слов'ян, то виключенням були люди народжені від змішаних шлюбів з

німцями або австрійцями. Основним планом Гітлера було створення життєвого простору для німців на території сучасної України — «Wohnfläche». За цим планом в найближчі 20 років на території сходу Європи мало бути переселено 20 млн німців, для яких частина місцевого населення виконувало б роль обслуговуючого персоналу, а іншу частину планували знищити [67, с. 413].

Створений в липні 1941 року Дистрикт Галичина приєднувався до самого Рейху і умови проживання в ньому були на порядок кращі ніж на території Наддніпрянської України через ряд історичних причин. Німці пам'ятали, що Галичина колись була частиною Австрійської імперії, яка мала вигідне географічне розташування. Вони бачили українські землі як частину Райху, а не як окупований регіон. Підтвердженням цих слів можуть слугувати мемуари К. Паньківського, голови Українського крайового комітету. Він зазначав, що багато німців пам'ятали минуле цих земель і брали участь у Галицькій армії наприкінці Першої світової війни. Наприклад, А. Бізанц – колишній підполковник УГА, і Г. Кох – колишній сотник УГА [53, с. 77]. І також чутки про майбутнє державотворення України дуже мотивувало населення до співпраці з німецькою владою, що також посилювалося промовами Ганса Коха.

Також великий вплив на ставлення населення до нацистських окупантів мала Греко-Католицька церква та її глава – митрополит Андрей Шептицький. У своєму посланні до вірних від 1 липня 1941 р. блаженніший закликає: «Повідомляючи Тебе, Український Народе, про таке вислухання наших благальних молитов, взиваю Тебе до вияву вдячності для Всевишнього, вірності для Його Церкви і послуху для Влади... Побідоносну Німецьку Армію вітаємо як освободительку від ворога. Установленій Владі віддаємо належний послух...» [56, с. 247].

Німецькі солдати були налаштовані на опір та неприязнь українців Галичини, але обставини склалися так, що через жорстокість совітів та їхнього режиму та напружені відносини українців з польським населенням нацистів зустрічали як визволителів від радянського ярма – яскраво про причини «теплої»

зустрічі описує жителька Бережанщини: «Зустрічали не погано було... вони так... ми так знаєте після тих тюрм...після того катування після того як відкрили ту тюрму в Бережанах... Як ті трупи плили бо частину зарили... Вирили якісь рів та закидали то по нині не знаю де. А вже не мали коли більше [авт. НКВДисти] то просто в Золоту Липу кидали трупи тай трупи приплили. І особливо там де рівнині, знаєте, вже рівне, в Саранчуках та ріка тече. То гака́ми протягали трупи, виловлювали з того з води і пізнавали люди... були трупи настільки поні́вечені, що пізнавали по якісь кусочок одежі якісь... ознаках... то страшне було. То вже як німці прийшли і написано було – «З нами Бог» і до нас відносяться, ніби, по доброму то зустріли їх, ну як та знали, що то що, то є не наші і ніхто не противився того...» [3].

«Кривавий» червень відклався важким моральним ударом для всього населення і його наслідки зіграли на руку німецьким військам. Також побожність та щедрість до населення та дітей від солдатів на контрасті з радянськими військовими заслуговували на прихильність від місцевого населення.

Думки про власну державність спонукали місцевих до сприяння діяльності військових. Такі думки появилися серед населення через проукраїнські погляди та висловлювання радника губернатора дистрикту Галичини Отто Вехтера – Ганса Коха. І також важливим психологічним фактом був приїзд до окупованого Львова не німецьких солдатів, а українців батальйону Роланд з синьо-жовтими пов'язками на рукавах, як стверджує жителька рожнятівщини Розалія Ствобан - що це викликало ажіотаж серед населення. «Німців зустрічали з хорогвами з церкви, хорогві несли аж на греблю, на цю дорогу яка їде з Калуша до Франківська, на цю центральну дорогу... от то німців так зустрічали. Німців чого зустрічали... Бо не його.. не їх..зустрічали, а зустрічали що Україна буде, українців бо то перші мотоцикли були українці на перших мотоциклах такі їхали то були... сами українці їхали» [38].

Німецькі військові розгубилися від такого теплого та сердешного прийму завойованого ними народу, що на деякий період пом'якшило наслідки нового

окупаційного режиму, але це пришвидшило введення репресивних заходів через пропуск етапу налагодження зв'язку з населенням. Зі спогадів Ганни Кораль 1934 року народження - «Йшли, їхали селом. Та люди зустрічали, та квітки кидали. Бо то якісь, не знаю машини їхали, шось таке. Чи то які танки їхали, я того не знаю. Ну, ну так було. Накладали скіки хто мав поля. Тай тоді накладали контигент від того поля. Скільки могли дати. Да. Ой то було вже. Навіть голодний – то йшов без нічого. То було біда тоді. А контигент мусів дати» [21].

Німеччина на другому році масштабної війни зіткнулася з продовольчою проблемою, бо не могла задіяти населення на виробництво сільсько-господарської продукції, яке і так було задіяне у виробництві зброї та металургії. У своїй розмові з представниками Ліги Націй Гітлер заявляв: «Мені потрібна Україна, щоб нас знову не заморили голодом, як в останній великій війні» [77, с 475].

У наказі військового інтенданта верховного командування німецької армії «Про постачання військ» від 16 червня 1941 року вказувалося: «Загальне напружене продовольче становище в Німеччині більше не дозволяє поновлювати склад обозів і постачання за її рахунок. Про це має пам'ятати кожний командир і начальник під час окупації у країні ворога. Для збереження запасів у Німеччині війська повинні жити за рахунок місцевого сільського господарства» [77, с. 477]. Ці укази і стали початком вилучення продукції у місцевого населення – так званого контингенту. «Німці прийшли були сюди в [19]41 році. Вони не гнобили, було таке, но і худобу забирали але, давали на тому відшкодовували збитки, давали там якісь шкіри на обув - Щодо контингенту зазначали - Ну податки платили. То було що таке збіжом платив, то грошей менше було, такими всякими продуктами, сіяли ячмінь, жито» [32].

Селяни прагнули реалізувати свої наміри. Їхньою метою на той час був розпуск колгоспів, які залишилися від Радянського Союзу, та розподіл їхніх земель. До обговорення цього питання долучилися також церковні представники, які хотіли повернути свої земельні володіння [78, с. 202].

Населення було не проти допомоги, багато галичан самовільно віддавали продукти німецьким військовим як подяку, або для обміну на цукерки, сигарети, шоколад, какао, екзотичні фрукти.

За словами жительки Турківського району Аполонії Созанської – контингент був легким і добровільним лише в перші місяці окупації, а потім кількість і способи збору контингенту погіршилися: «Я пам'ятаю забрали нашу корову, дідो каже не беріть бо то серічка. А вони на діда нагайку! Корову зв'язали і звели. Як то можна не пам'ятати німці були такі строгі. Говорити ніхто не вмів по німецькій, хто то таке вмів то не було тогди такої школи на всякі язїки, була може десь далеко, а вони своє вимагали... - всьо-всьо овес, бульбу, здається, не давали чи не памятаєш? Зерно, молоко від корови, масло треба було нести, усьо, а ше треба було надібрати зернечко Боже-Боже... Вже люди не мололи доки не здадут континент, жорна забирали навіть. Та... німці були такі строгі шо ну» [35].

На основі колгоспів та радгоспів німецька влада почала формувати великотоварні господарства, які називалися лігеншафтами. Про ліквідацію залишків радянщини можна було забути. Хоча німецька адміністрація не заборонила дрібні приватні господарства, вона змусила підприємців сплачувати податки і працювати в лігеншафтах, якщо вони хотіли зберегти свої господарства. Усе це нагадувало найгірші форми панщини. Вдень селяни були змушені працювати в лігеншафтах, а лише ввечері чи вночі могли обробляти власну землю, за яку також сплачували податки [70, с. 202].

Через строгість продуктових поборів галичани почали обходити правила, переховували продукти, ховати жорна, які німці масово конфісковували або розбивали. Як стверджує Марія Фостик уродженка села Домамориш Тернопільської області – німці мали загострене відчуття «своєї» справедливості, та дуже не любили брехні: «Мій тато зарізав тиле́, а то треба було гуси тримати, тилета, свині то всьо треба було м'есо здавати німцьові і він – німець приходив – казала мама, на тиждинь раз на дві неділі. Раз до села він [авт. судячи

з розмови чоловік який мав конфлікт з родиною респондента] привів німця на подвір'я, що мій тато зарізав тиле, а німець прийшов до хати. Подивився на сам перед на кухню чи є м'есо. М'еса не було, а якби зарізав тиле зварив би м'еса... м'еса небуло зварено в кухні була каша молочна був борщ але без меса. Всьо подивився тоди тато каже до німця ходи я тобі покажу шо тиле здохло. Відкопаю, де я закопав під яблуньков, але німець не казав відкопувати і тато не відкопував. А тато схирував. Закопав ноги, голову, шкіру, то всьо зробив як тиле ніби здохло. Закопав бо знав, що той продасть і тоді німець пішов вдарив того хлопа два рази в писк і пішли» [41].

Через розповсюдження сексотства в суспільстві почався розлад довіри населення один до одного. Це грало на руку німецькому командуванню, яке хотіло роз'єднати народ, об'єднаний в боротьбі проти поляків, минулої окупаційної влади совітів та під егідою Греко-католицької церкви. Українці не довіряли своїм співвітчизникам, односельцям, сусідам та родичам – повторювався сценарій Наддніпрянської України 1932-1933 рр. Німці вдало використовували схему – «Розділяй та владарюй».

Як стверджує жителька Жовківського району Ірина Бернадська – українці завжди могли знаходити спосіб як вийти з ситуації, дуже багато подібних історій наводять респонденти: «Бігме, якби ти свиню зарізав... Як зробили за стодолюю, був оберіг. Ми спали на оборогу і за собою драбину тягнулося до гори тепер ах би спав на обороже, а була така стірта, ну... як хата, ну я так се кажу отака висока ми там в середині жорна ховали і собі вночі мололи зерно. Тато зробив в ті стирті діру та потім клав доски в середину. То не показував дітям аби не сказали. То свиню сховали. Як чує облаву заховати в ту копицю, то шо вам мішає жорудина собі змила і їсть... І свиню ту говали вона спала, вона не буде кричала, не..» [10].

Населення виходило з обставин як тільки могло, переховувало збіжжя та худобу, серед ночі засіювали поля, ховали камені жорен в печях, душили свиней беззвучно вночі, ошпарювали шкіру окропом аби її зняти і не розпалювати

вогню, закопували рештки тварини, щоб інсценувати її природню смерть – все заради виживання.

Жахлива повінь у вересні 1941 року знищила весь урожай в гірських районах Галичини в сукупності з постійною задачею контингенту переросло в масовий голод. Німецька окупаційна адміністрація не приділяла значної уваги турботам і проблемам поневоленого населення. Проте деякі її представники висловлювали стурбованість через масштабні спустошення, спричинені стихійними лихами, і надавали невеликі фінансові та продовольчі допомоги окремим постраждалим регіонам. Однак їхні дії не мали гуманістичних мотивів, а були обумовлені усвідомленням небезпеки великих руйнувань і загрозою інфекційних епідемій, які могли торкнутися також німецьких військових і цивільних, що перебували на цих територіях [73, с. 296].

Про голод на прикарпатті згадує жителька рожнятівщини Катерина Круць 1921 р.н.: «Пам'ятаю ми мали таку хату, а мама таку скриню стару. Мм ...пшеницю забрали... А ше лишивсі мішок проса. А мама взяла ту с... викопала зу стрієм сусідови яму, і в ту той мішок проса сховала в ту скриню і замаскувала там. Навіть туди притігнула січкарю і поставила до хати. Ніби закабуріла, шо там ніхто не жиє, а ми в єдній хаті жиєм. Ну тай вони з дротами шукали, але там не знайшли. Потому став дуже голод ...і ...він там дуже люди по дорогах гинули... тогди мама була то-то просо... то принесли жорна до хати, бо німці розбивати ті каміне. А йшлисмо до пана грасувати - до німця і ми... де велика бульба вирвали ту бульбу і за пазуху живо. А вдома розтерла кинула на молоко м і ми так то-то ...тим вижили. То було як німці в нас булі» [23].

Населення розуміло та вбачало німецький слід в причинах голоду, на чому наголошують респонденти. Вони також згадують що, попри вдаване бажання допомогти, німці перешкоджали діяльності українських організацій, таких як УКЦ (Український крайовий комітет). УКЦ займався організацією допомоги голодуючим регіонам. Німці вилучали багато збіжжя, не думаючи залишати навіть посівний фонд, також перешкождалося самовільне намагання врятуватися

допоміжними промислами, - як стверджує Ганна Щуйка з Львівщини: «...Боже, та й голод, но, та голо, нема шо їсти, та то ней но... ше дехто... скорше закопували десь тотово́, але то-то́, то було не так як має бути.... потому вже тім, та й вже люди їздю́т... до Збаража, на Поділлі десь ше їздили... я пам'ятаю наші тато взелі чо́боти, взелі шкіру на чо́боти, поїхали... поїхали там ті не хтять їх пустити, бо тато вміли шити, казали: «будете ту в нас, будете всьо мати, всьо додому бдете посилати» - тато казали: «Не, я не хочу, бо я лишив дома голод», то вони в повонета... пів ко́рця пшениці на плечах несли...» [46]. У кінцевому результаті батько респондентки був вбитий нацистами за несплату податку з промислу.

Німецька влада вирішила використати голод у своїх цілях і почала депортації дітей до Німеччини під благим наміром врятувати від голоду. Випадки такого траплялися у місті Турка Львівської області зі спогадів місцевої мешканки Поліни Шикоряк: «Потом ми попідростали тай мо нас хотіли забрати *[авт. до Німеччини]*, була голодовка за німців. В Турці, на вокзалі голодних дітей батьки віддавали німцям, аби ті їх ратували в Німеччині, але нас не взяли. А потому вже мама так жила, мусилася так ходити, заробляла по богачах тай так нас годувала, тай ми так вижили. А потому вже упала голодовка, як ся не вроде бульба, а света не йшло ніц. Хліб се не вродив тай сестра най мала, вна тринадцять років, а друга мала шіснадцять тай всі їхали відти до Німеччини охотно, а когось на мус висилали» [45].

Наприкінці 1941 року і особливо на початку 1942 року, в умовах незвично холодної і тривалої зими, більшість південних районів Галичини охопив масовий голод. Починаючи з 1942 року, почали надходити повідомлення про зростання випадків голодної смерті. На Бойківщині та Гуцульщині така загроза виникла для 250 тисяч осіб. За даними УЦК, на початок травня на Стрийщині голодувало 69 тисяч осіб, на Коломийщині - 41 тисяча, на Самбірщині - 39 тисяч, на Дрогобиччині - 30 тисяч, на Калущині - 35 тисяч, а на Станиславівщині - 17412 осіб. Люди страждали від голоду, хворіли та помирали. За матеріалами ОУН,

лише в Станиславівському повіті за першу половину 1942 року від голодного виснаження померло 6 тисяч осіб [73, с. 298].

Примусову працю на окупованих територіях було офіційно затверджено в серпні 1941 року за розпорядженням міністра окупованих територій Сходу Розенберга. Для місцевого населення віком від 18 до 45 років було введено обов'язкову трудову повинність. Відповідно до цієї загальної трудової повинності, місцеве населення залучалося до будівельних робіт, збору урожаю, окопних та фортифікаційних робіт, а також до підземних, висотних робіт і спорудження та ремонту залізниць, доріг і каналів. Очевидно, що за цю працю населення не отримувало грошей, оскільки німецька влада очікувала від місцевих бажання працювати на нову адміністрацію. Робота вважалася обов'язком кожного громадянина. У разі невиходу на роботу, німці карали не лише українців, а й місцеву адміністрацію.

Німці не могли відразу почати депортацію людей, тому на території округи розпочалася масштабна кампанія із залучення людей до праці в Німеччині. По всій території поширювалися листівки, в яких зазначалося, що «Велика Німеччина вирішила допомогти українському населенню. У Німеччині є робота і хліб для багатьох; житла там не зруйновані і перебувають у доброму стані. Ви працюватимете в одній із найкращих областей Німеччини — Обердонау» [76, с. 75].

Про організацію депортації дітей згадує очевидець Богдан Пилат – мешканець золочівщини: «Наше село було бандерівське... то-то було весь час стрибки, ястрибки і КГБ, так, навіть ночували по хатах... Я мав їхати в Німеччину. Ні на яку роботу? Просто хлопців забирали німці, рятували. Послухайте мене. Молодих хлопців німці шукали і забирали в Німеччину, щоб потім з них робити своїх людей, в розвідку і інше» [29].

В спогадах очевидців часто зустрічаються свідчення про вивезення німцями молодих хлопців та дівчат – до 10-річного віку, для створення розвід корпусів та солдатів спеціального призначення. Особливо під таку сегрегацію

потрапляли діти «арійської зовнішності». Дівчат використовували для обслуговування домогосподарств і також для потомства відповідної зовнішності. Про що очевидці не здогадувалися. Але йшов чіткий відбір дівчат – особлива «арійська» зовнішність, відсутність інфекційних хворіб та каліцтв – про що згадується в спогадах Марії Франків, жительки Бережанщини – про свою маму Катерину 1926 р.н.: «...Нашу бабу хтіли німці вивести. Її оглядали, міряли, питали чи не слабує. А в неї була на шиї така родима пляма... шкіра то в неї світла, а та пляма темніша, вона ще так на груди переходила [авт. показує на собі]. То німець питає – чи то є родима пляма, чи, що то є. А баба знала, що вони її забрати хочут і каже – що то від корости. То німець далі її не оглядав, завернув, тай відправив додому...» [9].

Парадоксальним й було те, що більшість з опитаних респондентів з території Галичини були задоволені своєю роботою в Німеччині, про що радо згадують, показують фотографії та речі як вони купили на роботах, однією з таких є Марія Герасимів жителька Бережанщини «...Ну, сільська рада видавала.. сільська рада то був тоді.. хто то був.. якісь.. чий він був..? Не пам'ятаю... то якесь він був головов сільської ради, він давав списке і приходили... туди німці і забирали. І як думаєш – вони казали, що їм добре там було!» [1].

Таке ставлення німців пояснюється тим, що галичани не мали досвіду на виробництвах в металургії, шахтарській справі (ці потреби задовольняли працівниками вивезеними з Наддніпрянщини та Донбасу). Галичан віддавали на роботу в домогосподарства, де працівники виконували звичну роботу при фермах, полях, володіли багатьма ремеслами та непогано знали німецьку мову, що дало значні переваги в освоєнні з новим «господарем» - про щасливе перебування в Німеччині на роботі її батька Теодора згадує Гунька Марія 1934 р.н.: «Тато їздили в Німеччину на роботу, був при пánови е... не памнстаю як ся звав... тато були дуже потний майстер в селі в нас... Робили колеса, вікна, двері, фіри, труни... І німцьови то ся дуже сподобало і він зробив му всі вікна і двері і його колєгам і... вони за то файно заплатили, ше їздив на якусь ферму робити

колеса до фіри... То коли тато се вернули, то казали же то були його найліпші роки. Понавозив посуду, різного начине, лахів, хустині і грошей си заробили...» [2].

Також відбувалася акція переселення німців для займання адміністративних посад, очільників підприємств, великих сільсько-господарських угідь для контролю за населенням та найголовніше вчасною задачею продуктів харчування для потреб німецької армії. Зі слів жительки Жовківського району Любові Равлик – німці використовували свою небоєздатне населення для займання адміністративних посад та керування процесами: «Старі німчурі, яких на фронт не брали, дали тут пильнувати порядок. А тих студенток гімназії всіх взяли – там вони складали для коней такі величезні копиці сіна. Я пам'ятаю, що мала довге волосся і те волосся собі закручувала. Тут бачу одну, другу, заплітала такою синьо-жовтою стрічкою – одну і другу косу. А той старий німчур так на мене подивився, йому чомусь стало мене шкода, бо я завжди була маленька, худенька. А там ті всі носили по драбині сіно і складали копиці до коней. І він каже: «Ти підеш і будеш приносити мені газету»... то було далеко, але не так тяжко...» [31].

Проаналізувавши спогади багатьох очевидців подій складається враження, що самі німецькі солдати не мали бажання до вчинення злочинів, тортур, масових вбивств, безчинств та мародерства. Більшість населення краю згадує німецьких солдатів як культурних та справедливих людей, які не брали, а просили, були прихильними до людей, але як солдати мали виконувати накази свого командування. Як стверджує Іван Губка 1932 р.н. – командування було жорстоке, що спричинено ідеологічною заангажованістю, а звичайні солдати вирізнялися своєю людяністю до галичан, але накази виконувати повинні: «Перше німці, пам'ятаю, як їхали, кидали цукорки, кидали оце, як то... папіроси. То дивилися як..., як скакали шоби їх зловити і так дальше. Я вам скажу, німці... в нас абсолютно це все було, в нас не було, то-то якщо взяти отут, принайні там

де я жив, ми не відчули шоби там німець прийшов, шоби шось вот... ну так, в нас забрали коня, шоб у нас було троє коней – забрали коня. Оце все» [18].

При німцях жилося прямопропорційно до виконання їхніх наказів та дотримання порядків. Століття життя галичан під Австрійською, згодом Австро-Угорською монархіями виховали в поколіннях українців законслухняність, що і допомогло вжитися під німецькою окупацією. Що не скажеш про порушників, яких чекала відповідна кара за непослух. Фізичній розправі підлягали комуністи, вбивці, грабіжники, агенти НКВД, військовополонені, саботажники, донощики, хворі на інфекційні захворювання, психічно хворі [67, с. 415]. Приклад німецької «справедливості» описує Іван Цідзин житель села Труханів Сколівського району: «Так сказати, що не односились погано, хіба, якщо когось могли вбити десь, якби так не дай Бог, їх вбили, то вни дуже мстиві були, а таяк як з ними добре, до дуже добрі були. Вни віддавали навіть ті харчі дітьом, цукорки давали, папірósів давали, хто не мав. Вони получали, вни мали з собою всьо» [44].

Про педантичну культуру німців зараз знає весь світ як національний стереотип щодо сучасної Німеччини. Такої ж педантичності щодо окупаційного режиму дотримувалися нацистські окупанти. За будь-який злочин могли присудити вищу міра покарання – розстріл. Як зазначають респонденти: «Німці строгі, але й справедливі»: «Коли німці прийшли хлопці пішли... це... в українську поліцію бо вважали, шо то Україна. Но Бандера проголосили Україну... А... німці розстріляли 10 чоловік рушницею в Франківську... 10 молодих хлопців ... вивели і розстріляли. Не знаю, де вони їх знайшли, де вони їх взяли, але під Дорожницею розстріляли... також добрі були... Аби залякати» [38].

Ставлення до населення – одна з найпопулярніших тем у респондентів про німецьку окупацію, дуже часто на території Галичини населення відгукується про німецьку окупацію набагато краще ніж про радянську, але великий мінус в ставленні німців до людей, як зазначає Степан праник зі Сколівщини, була мстивість німецьких солдатів: «Щодо ставлення до населення... Вони довго в

селі німці знаходились... Були, були, трошки були. Щось дві доби чи три, якось так. То один вкрав в німця... украв пістолети і чоботи, німецькі... і... вони го сфотографірували... То-то [авт. крадіжки] не любили страшно...та це страшно...Вони його знайшли, так го били, що потом вікопав (м'ясо то на кісті висіло) і потім, розумієте, викопав на себе яму – заставили го і застрілили, і всьо...» [30].

Німецькі солдати були звичайними маріонетками, які мали виконувати накази схиленої на своїй ідеології владної верхівки, але не варто забувати, що солдати є такі ж люди, як і мирне населення, вони мають свої принципи та емоції, свої вподобання та жалість. Зі слів жительки Сяноцького повіту (сучасна Польща) Тільки Галини 1928 р.н. - населення Галичини мало мінімальні знання мови та неконфліктний темперамент, а тому справляло дуже позитивне враження на німецьких солдатів, які в свою чергу вступали в тісні контакти з місцевими:

«В нас на квартирі жили німці... два хлопці... єден офіцер, а другий солдат, певно... мама варила їм їсти, а тато помагав. Вони нам платили гроші, а мені давали какао... е... шем в життю не виділа того какао... І коли їх не було, я залізла і лижков зіла всьо какао. Мама як заглянула, почала мене прати [авт. сміється], я плачу, на шум прилетіли німці... відібрали ня від мами і казали – «Не руш дитину!»... не дали ня вібити [авт. сміється]» [8].

Окрім самого ставлення солдатів до законослухняного населення, користуючись настановою «покарання та винагороди», німецьке командування дозволяло релігійні свята, проводити обряди та гуляння. Неодноразово самі солдати долучалися до них або були ініціаторами їхньої організації. На початку нацистської окупації в більшості українських сіл зупинили роботу клуби та інші культурно-освітні заклади, і культурне життя перемістилося до традиційних селянських зібрань. Нова влада намагалася не порушувати уставлену в селах традицію проведення масових заходів, використовуючи їх для пропаганди ідеї та підтримки нової влади серед селян.

Також німецька окупаційна влада всіляко підтримувала та ініціювала свята. В ідеології Третього рейху панував пропагований державою культ села, відповідно до якого селяни проголошувалися колискою «німецької раси». Також, заохочувалися масові видовища, своєрідні масові вистави нацистської партії (Reichsparteitagsgelaende), які, за словами Геббельса, мали демонструвати, що народ і уряд стали одним цілим. В практичному баченні це були соціалістичні змагання по здачі контингенту, чим більше було здано, тим кращі призи отримували населений пункт [68, с. 81].

З великим пієтетом жтелька Рогатинщини Анна Бойко згадує гуляння організовані німецькими солдатами: «За німців на площі в школі навіть концерти ставили. Німці... О! Зробили собі таку ляльку велику... як... е... як... дівчина позав'єзували танцювали і грала музика, гармошки... пиво було повно в фляшках в тім потіці, пили до самої ночі, а вже-вже так в ночі вночі поросходилися, а ми рано повставали діти всі... там ну тово шукали, аби шось знайти... Але... і... я не знаю як до кого, до мене ті німці дуже *[авт. добре]* сі ставили...» [11].

Окрім заохочення святкуваннями, нацистські окупанти загравали з національними почуттями галичан, дозволяючи символіку, мову, традиції та обряди на що часто наголошують очевидці через порівняння з більшовицькою владою, що стало ковтком свіжого повітря для соціуму. «Фестини проводили о йо йой...такі вже були комендіанти, старі такі вже повмерали давно-о... Хор, діти стояли абис говорили... І-і-і-і, то була там і могила така зробили були хлопці, на старій церкві могила була така висипали і то і... і за німців». Як зазначає респондент Наталія Хирівська, що німці дозволяли національну культуру, піднімати прапор України на рівні з нацистським прапором, люди дозволяли собі ходити у вишитих сорочках, вплітати у волосся синьо-жовті стрічки, національні кольори і символіка були на фестинах, ярмарках, різноманітних заходах, які дозволялися і навіть ініціювалися німецьким командуванням [42].

Якби не описувалися німці в спогадах очевидців, не забуваймо того фактору, що респонденти в роки нацистської окупації були в молодому або дитячому віці, тому і спогади в більшості переповнені яскравими спогадами доброти або страху (останніх, через специфіку регіону було менше ніж на всій території України) та не розумінням подій через свій безтурботний період.

Гітлер вважав, що особистісні та соціальні характеристики, вміння та поведінка людини залежать від її расового походження. На його думку, всі етнічні групи, раси або етноси (він використовував ці терміни як взаємозамінні) мали характерні спадкові риси, що передавалися від покоління до покоління. Жодна людина не могла подолати ознаки своєї раси. Усю історію людства можна було пояснити через конфронтацію між расами. Формулюючи свою расову ідеологію, Гітлер та інші партійці опиралися на ідеї німецьких соціал-дарвіністів кінця XIX ст. Подібно до соціал-дарвіністів, нацисти вважали, що людство формувалося з окремих «рас», і кожна раса мала певні характеристики, що з покоління в покоління передавалися з часу появи людини як виду в доісторичну епоху. Ці вигадані спадкові особливості стосувалися не лише зовнішності та фізичної статури, але також нібито визначали психіку, мислення, творчі та організаційні здібності, інтелект, смаки та культурні вподобання, фізичну силу та здатність до військової служби [100].

З приходом Гітлера до влади в Німеччині 1933 року, через свої власні моральні травми та підтримуючи думку радикально налаштованих верств населення, у всіх невдачах Німеччини були звинувачені євреї. Також основний ворог Європи – СРСР, а точніше його політична верхівка була в більшості єврейська – в чому фюрер вбачав закономірність. В Німеччині почалися єврейські погроми, які з часом переросли в масові вбивства євреїв під час Другої світової війни.

На території Галичини за переписом 1931 р. проживало 5,4 млн осіб, з них греко-католиків – 3,2 млн (в більшості українці), римо-католиків – 1,6 млн (переважно поляки), юдеїв (євреї) – 0,5 млн осіб [103]. З величезним єврейським

населенням Галичини трагедія голокосту не оминула і українців. Звірства та нелюдські вчинки нацистів щодо єврейського населення дуже важко переносилися галичанами. За етнопсихологічним типом українці є народом кордоцентричним – над розумом панують емоції, емпатія та співчуття переважають над здоровим глуздом і це все підкріплено релігійністю населення. Гоніння євреїв відклали негативний слід в пам'яті очевиців. Зі слів Розалії Стефанків жительки міста Моршин, дуже часто євреї пропонували українцям гроші та коштовності за переховування від нацистів, галичани під страхом смерті переховували євреїв, і в більшості випадків не брали за це жодної плати: «Ай та навіть та Ріфка в нас ся прийшла переховувати... Ай тоди німці дали указ, що найдуть жида, що найдуть і уся... а мама каже - Ріфка а ти знаєш що я не можу тебе сховати, я діти маю – повбивають. То тато за соломов її через міст, Стрійське а тогди було наводніні і тато її перевів у Борислав, вона десь там родину мала, фіров перевіз її...» [36].

Незважаючи на заборони та страх смерті українці продовжували допомагати євреям. На це також повпливало звернення митрополита УГКЦ Андрея Шептицького від 21 листопада 1942 р.: «Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не вважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, протиний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язковий заховувати Божий закон не тільки в приватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви» [55, с.183].

Дуже часто в своїх спогадах респонденти згадують, що розправа над євреями чинила психологічний тиск на українців, це вселяла страх і було наглядним прикладом для галичан, що їх може спіткати подібна участь, тому рівень дисципліни та законслухняності піднімався, якз стверджує жителька Бережанщини Ганна Сновида 1928 р.н. про свої страхи під час розправи над

євреями: «І це казали, що акції робили...і були такі дні що їх лапали і гнали там... там яму хто там копав чи вни копали чи що, бо я не виділа, но розказували. О, і се вони на дошку. А якісь казали приїздив... німець чи хто, я знаю хто там... і стрілев і то так падало. Живий, не живий. Казали ж зимле підносилаь. Айя живого стрілив може ранів, може.. може так... тий полетіло , тий полетів з дошки в яму. То було, то було страшно...» [7].

Дуже неоднозначним і дискусійним в українській історії є питання 14 гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина». З одного боку її не засудив Нюрберзький трибунал, дивізія не фігурувала при жодному військовому злочині, але з іншого боку її члени добровільно пішли на співпрацю з нацистами та воювали на їхньому боці. На питання чому українці ставали на бік Німеччини можна навсести ряд аргументів.

Перший: створення повноцінної української армії. Як усвідомлення того, що створення держави потребує збройних сил, а СС «Галичина» стане прообразом, кістяком регулярного, досвідченого збройного формування з технікою, командуванням і організацією.

Другий: боротьба з більшовиками та Радянським Союзом. Галичани щиро ненавиділи більшовиків через ті звірства та терор які вони чинили під час окупації 1939-1941 рр.

Третій: розбудова самостійної української держави. Нацисти перешкоджали таким думкам, арештовували національних лідерів, окупували території. Нацисти не пропонували створити українцям державу, але, водночас, вони ніколи, публічно, не заперечували таку перспективу.

Яскраво можна простежити думки тодішніх дивізійників по словах члена дивізії Степана Мовчана: «Я воював не за німців. Ми воювали за самостійну Україну. Знаючи, що таке СРСР, навіть у думках не хотів, щоб червона наволоч топтала нашу землю... багато дивізійників робили саме такий вибір, тому що не бачили перспективи в УПА. У них не було ні достатньо зброї, ні відповідної військової підготовки» [66, с. 48].

Самі дивізійники та їх наближені по різному бачили причини вступу та формування дивізії по різному, наприклад, як зазначає респондент Петрущак Микола 1930 р.н. (молодший брат дивізійника) причини добровільного вступу українців в СС «Галичину» вважає дилемою: «Що до дивізії то так... були оголошення. Набирається стрілецька дивізія «Галичина». СС. І ще священник – Іванчук. То той священник вже агітував. «Хлопці йдіт, бо йдуть большевики!». А ми знаємо, що таке большевики. І треба захищати Батьківщину. І стала дилема, або йти в дивізію, або йти на роботу до Німеччини, на примусові роботи, або йти в бандієст [*авт. примусові роботи на виробництвах або будівництві*]... А в дивізію пішло... десь 8-10 хлопців пішло добровільно. А ОУН переважно ну якби... несхвально. Були дискусії – чи йти в дивізію, чи не йти... Або ми йдемо і стаємно німецькими союзниками або в УПА. Ми не хочемо бути союзниками, але треба мати зброю де взяти, треба навчитися воювати, німці вчили, добре вчили. От така дилема» [28].

14 Дивізія Ваффен СС «Галичина» сприймалася галичанами як можливість для супротиву проти більшовизму, а перевагою перед УПА насамперед було краще оснащення війська та військова підготовка з навчаннями особового складу. Тому для захисту своєї території у безвихідному становищі вони обрали примкнути до меншого, на їхню думку, зла, для боротьби з великим злом.

Підсумувавши спогади очевидців щодо німецької окупації, можна скласти враження позитивного відношення населення до окупаційної політики нацистського режиму та прихильності окупантів до галичан, але потрібно звернути увагу на специфіку дослідження. Усні свідчення є суб'єктивним джерелом, на яке впливало ряд факторів. В нашому випадку – це вік респондентів, який варіюється від 5 до 12-14 років. Така вікова категорія не може об'єктивно сприйняти та оцінити складності ситуації, тому ми бачимо такі відгуки щодо нацистських окупантів. З іншого боку ми бачимо живу історію творення відносин окупованого народу та окупантів, їх особисті історії, цікаві факти. Розуміємо емоційну складову та відношення галичан до німецьких

солдатів, які сформувалися на гіркому досвіді минулої радянської окупації. Остання змусила бачити в німцях порятунок та можливість на відновлення власної державності, а з часом просто менше зло, яке довелося обрати українцям в дистрикті Галичина.

РОЗДІЛ 4. ВИКОРИСТАННЯ УСНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В 10 КЛАСІ

Усна історія – доволі молодий розділ в історичній науці який почав проникати на територію України лише в 90-х роках ХХ століття, тому цей напрямок історичної науки є невичерпним джерелом нових тем для досліджень та є відкриттям для нового погляду істориками на вже відомі проблеми але з іншого ракурсу – як переживали історичні події їхні очевидці. Через свій невеликий час побутування в українській історичній науці усна історія ще не встигла дійти до освітнього процесу, оскільки дуже мало є методичних розробок з використанням усних джерел для вивчення тем в школі на уроках історії України. А ті методичні розробки, які вже є, наприклад, методичний посібник Мороза П.В. [92, с. 52] або посібник Баханова К.О. [84, с. 68], в яких застосування усних джерел на уроках історії зводиться до мінімуму, або за приклад взято писаний текст спогадів очевидців подій початку ХХ ст., що є мемуарами та спогадами, а не усною історією, або в таких відомих методистів як Валентина Курилів [89], де усні джерела взагалі не згадуються.

Також згадується використання етнографічного матеріалу на уроках історії в школі такими авторами як Г. Серова [98], В. Наулко [88], А. Пономарьов [94], С. Павлюк [95], В. Борисенко [85], де також описують аспекти застосування матеріалів етнологічних експедицій на уроках історії, але тільки в напрямку народознавства, обрядовості, традиції та побуту, не згадуючи про усноісторичні свідчення подій минувшини, наприклад, спогади очевидців про Другу світову війну, що також вказує на непопулярність нашої теми в методичних колах.

Усна історія це як окремий вид мистецтва – це творення нового витка історії разом з оповідачем, як зазначає Оксана Кісь: «Усноісторичні наративи – це «спільне виробництво», інтеракція між оповідачем і слухачем, що спільно творять нові непрозорі історичні джерела» [64, с. 213]. Чому саме «непрозорі»? бо усна історія як джерельна база є досить суб'єктивною через минуле самого

респондента, на його думку можуть впливати багато факторів, про що далі буде йти мова в дослідженні.

Використання усної історії на уроках в школі має ряд значних плюсів, а саме:

Оповіді очевидців є цікавими та емоційними, бо люди розповідає про свій життєвий шлях, про історичні події які змінили не лише її життя, а й життя цілого села, міста, області, країни, народу. З методичної точки зору емоційна інформація набагато краще запам'ятовується, її легше відтворити і така інформація довше зберігається в пам'яті бо слова оповідача викликали в учня емоцію, з якою надалі буде асоціюватися усне свідчення.

З погляду психології емоційна або афективна пам'ять – це спосіб запам'ятовування, утримання і згадування інформації через її емоційну насиченість. Через емоційні переживання які пов'язані з різними ситуаціями в житті закарбовується в пам'яті людини емоційний досвід який чинить істотний, а деколи і вирішальний вплив, на її ціннісні орієнтації та життєві вибори, на мотивацію, самоорганізацію та саморегуляцію діяльності і поведінки. Люди свідомо або не свідомо тягнуться до того, що вона пам'ятає як цікаве, приємне, веселе і відсторонюється від того, що для неї неприємне, страшне, нудне, огидне, але як позитив так і негатив залишає помітний слід в пам'яті людини на довготривалу перспективу. Іншими словами емоційна пам'ять змушує нас згадувати не емоції які ми пережили, а спогади які з ними пов'язані – в нашому випадку це спогади очевидців історичних подій [75, с. 298-299].

Зацікавлення учнів в періоді ХХ-ХХІ століть через оповіді очевидців та учасників подій що буде спонукати учнів до подальшого вивчення періоду та в подальшому майбутньому проведення власних досліджень.

Доповідач може бути ровесником знайомих, батьків, дідусів, бабусь, сусідів, родичів учня, що буде спонукати його поцікавитися, що про події які учні дізналися від доповідача знають їхні близькі, що дозволить покращити родинні зв'язки, зв'язок між поколіннями, дізнатися нове про своїх родичів, що

буде спонукати учнів до подальшого зацікавлення темою та початком дослідницької роботи.

Через оповіді очевидців учні можуть зацікавитися історією малої батьківщини, свого населеного пункту, що логічним ланцюжком перейде до вивчення походження назви населеного пункту, перші згадки, відомі люди та події які відбувалися в межах та біля населеного пункту.

Пошук родичів відомих людей краю, збір спогадів про них, можливо з доповненнями супутніх знахідок, особисті речі, фотографії, листи, малюнки, рукописи, мемуари і т.п.

Усні джерела дають розвантажити та урізноманітнити часом перевантажене сухим фактажем вивчення шкільної історії.

Також за дослідженнями доктора історичних наук Юрія Волошина – усні джерела є гарним інструментом подолання тоталітарної спадщини. «Як показав досвід країн колишнього т.зв. «соціалістичного табору» метод усної історії є не лише добрим засобом для пізнання сучасної історії, але інструментом для подолання спадщини тоталітаризму. Його застосування в шкільній практиці спрощує підхід до критичного вивчення новітнього періоду історії, дозволяє школярам на емоційному рівні займатися особистою долею конкретних людей з їхнього регіону та допомагає у такий спосіб встановити зв'язок з їхнім власним сьогоденням. Крім того він дає можливість молодим людям знайти певну компенсацію доволі сухому й часто перевантаженому фактами вивченню історії за шкільною програмою, а головне сприяє встановленню зв'язку з представниками старших поколінь. Завдяки цьому історичні, політичні та суспільні обставини життя людей в окремі історичні періоди стають більш зрозумілими для учнів» [90, с. 3-4].

Також ряд плюсів усних джерел виділяє Олена Пометун: «Вони створюють сюжетно-тематичні картини й історичні реконструкції, учням передається відчуття місця і часу; вони наближають учня до минулого і конкретизують події, що відбулися багато років тому в таких місцях або країнах, про які учні знають

не так багато; вони дозволяють учням зрозуміти суть життєвого досвіду, думок, почуттів і відносин людей, безпосередньо пов'язаних з конкретною подією чи історичним явищем» [93, с. 198].

Також усні джерела мають ряд своїх недоліків:

Важкість отримання потрібних усних джерел на певну тематику, через небажання людей розповідати, великі відстані та інші регіони, багато людей наприклад часів голодомору, репресій 30-х рр, пацифікації, відійшли в інший світ, тому з усно-історичними дослідженнями варто поспішити.

Усні свідчення є надзвичайно суб'єктивною думкою бачення оповідачем об'єктивних подій. Тому без ґрунтовного дослідження важко визначити правдивість оповіді. Але цей мінус можна обернути на плюс, наприклад запропонувати учням на розгляд два відеозаписи з спогадами, в одному оповідач розповідає як йому погано жилося за СРСР, а інший навпаки розповідає, що Радянський Союз був раєм на землі, звідси випливає питання: «Хто правий?». Учням варто підключити критичне мислення, дізнатися якого походження оповідачі, ким вони працювали, чи належали до партійних структур і зробивши такий не хитрий аналіз учні можуть дізнатися, що зумовило таку розбіжність в свідченнях оповідачів.

Ще одним з мінусів є людська пам'ять, та її здатність забувати, неодноразово при польових дослідженнях автор стикався з проблемою, що оповідач не може згадати важливої частини з спогадів, що досить гальмує процес вивчення поставленої проблематики. Але цей недолік також можна перетворити на перевагу: якщо в доповіді респондента йдеться, наприклад, про певну історичну подію, можна знайти в архіві або спеціалізовані літературі опис цієї події, та звірити з спогадами респондента. Це вже не є урочна практика, це вже більше наукова діяльність, бо сам процес займає багато часу. Наприклад зі спогадів про операцію «Вісла» переселеної жительки села Урмань, Бережанського району, Тернопільської області Когут Галини Василівни 1928 р.н.: «Вивезли нас з Тир'яви поїздами до границі, потім до Львова і по

дорозі зі Львова до Бережан багато людей в вагонах послабли на кір, бо то і зимно було і мокро, і з худобою разом їхали. І дуже людей послабло і по дорозі повмирало, шо поїзд мусів по дорозі стати в селі е... ну... вже не памнятаю в якому, то там тих людей і поховали...» [5]. підтвердження даної події ми можемо побачити в мартиролозі де протягом кількох діб померла велика кількість переселенців [52, с. 745].

За З. Фройдом можна описати процес забування людської пам'яті коли респондент більш вдоволений, більш радісний суб'єкт у ситуації, тим краще закарбує цю ситуацію його мимовільна пам'ять. Чим інтенсивніший позитивно забарвлений інтерес, приємно піднесена зацікавленість викликає інформація у суб'єкта, тим краще, більш повно й міцно він невимушено запам'ятає цю інформацію, водночас, тим дужче таке забарвлення сприяє довільному заучуванню інформації [75, с. 301]. Тобто, чим радісніша була ситуація тим краще вона закарбується в пам'яті, бо людина її буде повторювати в уяві, щоб через пережити ці приємні емоції, але з негативними відбувається все навпаки. Негативні емоції залишають слід, але через небажання пам'яті їх прокручувати вони втрачають точність і чіткість, не залишається фактажу, який з часом забувається. У випадку дослідження усного джерела це великий мінус, бо багато потрібної історичної інформації не завжди є позитивного характеру, як наша тема дослідження – Друга світова війна, і небажання згадувати цей негатив призводить до спотворення або забування важливих деталей, що значно ускладнює процес дослідження.

Усні джерела мають ряд своїх плюсів та мінусів при використанні їх на уроках історії, але якщо вчитель володіє достатньою інформаційною базою та проявляє творче мислення, він може перетворити недоліки усних джерел на завдання для розвитку критичного мислення, як вище наведено приклади, для своїх учнів.

Основне завдання наукової роботи учнів – спонукати учня до наукової діяльності. В нашому випадку, якщо грамотно застосовувати методику

використання усних джерел на уроках історії України в старших класах, в учнів має виникнути цікавість до одного з вище перелічених аспектів дослідження. Варто дати спробувати себе учню в ролі інтерв'юера, подивитися як він себе відчуває в цій атмосфері, чи не боїться задавати питання, чи розуміє історичний сюжет, розвиток подій, чи йому самому цікаво таким займатися. Після поступового аналізу вчитель розуміє чи буде учень в подальшому займатися усно-історичними дослідженнями чи ні. Якщо в учня є бажання, він зможе подолати всі перепони для виконання поставленої мети.

Для проведення учнівської наукової роботи з використанням усних джерел є багато різноманітних конкурсів. Одним з таких є Мала Академія Наук (МАН), яка щорічно надає можливість молодим науковцям продемонструвати свої наукові здобутки. Для теми усної історії можна виділити три секції:

Секція «Історія України» - категорія, з якої безліч тем може підійти під тематику усно-історичного дослідження. Наприклад теми «Революція гідності», де можна записати інтерв'ю з безпосередніми учасниками Майдану в Києві, пересічних осіб, які не брали участі, але мають своє ставлення до подій 2013-2014 рр., учасників місцевих майданів, автомайдану, ставлення до подій людей різних вікових категорій. «Напад на Україну Росії 2014 р.» та «Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року» теми складні, але надзвичайно актуальні. Можна опитати учасників бойових дій, які воювали з 2014 року, добровольців та мобілізованих 2022 року, внутрішньо переміщених осіб, волонтерів, медиків, капеланів, підтвердити всі усні свідчення відеоматеріалами, новинними вирізками, свідченнями генерального штабу. «Волонтерський рух в Україні 2014-2023 рр.» - тема надзвичайно різноманітна, починаючи від харчування та одягу, закінчуючи технікою, дронами, автомобілями. Від маленької, одноосібної волонтерської діяльності ініціатива переростає в клуб ентузіастів, до якого підключаються небайдужі й розростається до небачених масштабів як «благодійний фонд Сергія Притули», «Повернись живим», «United 24». Крім цього, можна звертатися до вивчення радянської спадщини, тем

«Побут за Радянського союзу», «Історія повсякденності в дорадянський, радянський і післярадянський періоди».

Секція «Історичне краєзнавство» - категорія, в якій усні дослідження будуть відігравати важливу роль: опитування старожиливі про особливості побуту, культури, відносин, малої батьківщини, як населений пункт переживав важкі події, війни, голод, окупацію, міжетнічні відносини. Опитування відомих людей краю, активістів, письменників, музикантів, діячів культури та науки. Всі ці свідчення можна підкріпити джерельною базою і оформити хорошу наукову роботу, яка принесе не лише користь науковій спільноті, але й процес написання сподобається самому учневі. Як правило не лише учням, а й просто жителям населеного пункту, подобається дізнаватися щось нове про своє село або місто.

Секція «Етнологія» - напрямок фактично створений для досліджень експедиційним способом та збором польових матеріалів від носіїв культури. МАН пропонує такі напрямки робіт: «Регіональні дослідження на польових матеріалах», «Традиційна матеріальна та духовна культура українців та її трансформація», «Етнокультура національних меншин українців». Тема є настільки обширною, що сфера досліджень буде охоплювати теми від класичної обрядовості: календарної, побутової, соціальної, церковної закінчуючи народними віруваннями, встановленням пам'ятних знаків, міфічними ритуалами та віруваннями. Але робота буде обтяжена великою кількістю польової роботи для збору джерельної бази.

Інститут Національної пам'яті [106] часто анонсує та проводить учнівські проекти з збору усно-історичних матеріалів, присвячених роковинам історичних подій, таких як розстріл в Бабиному Яру [99], Голодомор 1932-1933 рр., російсько-українська війна. Це є вчительські проекти, до яких вчителі залучають своїх учнів та разом досліджують обрану ними тематику, переможці отримують призи від Українського інституту національної пам'яті та публікуються в їхніх виданнях.

Український освітній проект «Усна історія» [101] щорічно презентує учнівський конкурс з використанням усно-історичних джерел на різні тематики. Цьогоріч представлена тема «Повсякденне життя в СРСР в 1980-1991 рр.» можна досліджувати такі напрямки як:

«Політичний досвід у 80-х, початку 90-х років» - заангажованість (не) довіра режиму, дитячі, молодіжні та комуністичні організації, очікування, поява неформальних громадських об'єднань, політичних партій і рухів, серпневий путч 1991 року;

«Сім'я і побут» - як проводити вільний час (дозвілля), дачники, одяг, мода, засоби гігієни, харчування, економіка дефіциту (черги, блат) стосунки у сім'ї;

«Молодіжна субкультура» - андеграундна музика, література, неформальні молодіжні об'єднання, хіппі, панки рокери і тощо;

«Подорожі» - туристичні поїздки, виїзди за кордон, загальна мобільність;

«Робота» - мотивація, проблема повної зайнятості, впровадження нових технологій, вплив особистого членства, не членства в Компартії і комсомолі для кар'єрного росту;

«Чорнобильська катастрофа» - евакуйовані жителі, ліквідатори та їхні родини, ставлення громадян до подій 1986 року;

«Ритуали буденного життя» - збори, план, комуністичні суботники, щорічні паради, мітинги, свята, пам'ятні дати, вибори в радянському суспільстві, вибори на початку 1990-х.;

«Засоби масової інформації» - телебачення СРСР, телесеріали, поп-зірки, кіно, які книги читали, преса, популярні газети і журнали;

«Важливі феномени періоду» - воєнні дії в Афганістані, боротьба з алкоголізмом, гласність, примусова служба в армії, розкрадання соціалістичного майна, олімпіада 1980 року, рух «За мир»;

«Рефлексія «великої історії»» - дисидентський рух, репатріація кримських татар, горбачовська перебудова, падіння СРСР, Рух України за перебудову, Українська гельсінська спілка, Народний Рух України.

Також учні можуть публікувати матеріали свої польових досліджень (аудіо та відео записи інтерв'ю) на таких платформах як «Локальна історія» [102], проект який займається збором польових матеріалів періоду 1930-1950 років, та проект «Жива історія» [104], який займається збором матеріалів на тематику Другої світової війни, Української повстанської армії, персоналістикою УПА, репресіями повстанців.

Популярним методом поширення усної історії в світі став історичний блог, де науковці записують найцікавіші фрагменти з інтерв'ю в одне відео та викладають їх на свої канали та сторінки в соціальні мережі, тим самим популяризуючи історію та методи її дослідження. Проводячи польові дослідження методом блогінгу, дослідник стає відомий в вузьких колах, а потім і в межах свого регіону. Стаючи відомим серед респондентів, хороша слава йде попереду інтерв'юера, що тим самим покращує якість подальшого проведення інтерв'ю. «Важливо зазначити також, що чим більше учасники блогу дізнаються один про одного, тим більшою є довіра, задоволення, почуття безпеки у комунікативному середовищі» [52, с. 134].

Сучасна українська історична наука дає багато можливостей для учнів реалізуватися в науковому плані через низку проектів, в яких вчителі разом з своїми учнями можуть безперешкодно брати участь та отримувати практичний досвід ведення польових досліджень та наукової роботи, отримувати цінні призи та публікації у відомих виданнях.

Усні свідчення через їхню емоційність та життєву наближеність (звичайні люди, звичайними словами розповідають про історичні події) гарно відкладаються в пам'яті та викликають цікавість. Також учні будуть відчувати емоційну наближеність через паралелі історичних подій. Учні і респонденти проводять свою молодість в часи війни, переживають подібні емоції, що також відобразиться на сприйнятті інформації, її засвоєнні та розумінні.

Спогади передають не лише зміст подій, але й емоції та переживання, які відчував оповідач в цей час. Через усні свідчення можна перейти на невідому

сторону історії, розглянути значущі історичні події з боку звичайного селянина, відчувати дух епохи, настрої, переживання, думки і роздуми тогочасних людей, дізнатися про ставлення до подій різних верств населення. Також впровадження усних свідчень в навчальний процес розвиватиме ряд компетентностей, до кожного заняття можна підібрати декілька влучних свідчень для кращого сприймання та засвоєння матеріалу, краще зануритися в історичний процес.

Та не варто забувати, що усні джерела є насамперед суб'єктивним баченням інтерв'юера тих чи інших подій (наприклад про прихід німецької армії на територію України 1941 р. одні оповідачі стверджують, що вони були жорстокими загарбниками, які нищили все підряд, інші, що це були виховані люди, які дарували дітям цукерки, та необхідні речі, завжди просили або купували в людей усе необхідне). «Педагоги мають донести до дітей те, що усні історії унікальні, бо вони відображають неповторне життя оповідача, але не є фактичним достовірним історичним матеріалом. Тож, інтерв'ю, наративні історії з інтерпретацією розповідача сприятимуть більшою мірою кращому розумінню школярами історії соціального життя людей» [86, с. 37].

Через ряд плюсів усних джерел та їх сприймання учнями, автором пропонується ряд особливостей використання усних свідчень на уроках історії, згідно навчальної програми (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698) за підручником Історія України для 10 класу Н. Сорочинська, О. Гісем. [51] 1,5 години на тиждень, 52 години на рік.

В даному плануванні Друга світова війна поділена на такі пункти:

1. Україна на початку Другої світової війни 1939-1941рр.
2. Радянізація західноукраїнських земель.
3. Україна на початку німецько-радянської війни.
4. Український національний рух у 1941-1942 рр.
5. Україна в умовах нацистської окупації.
6. Рух Опору та його течії в Україні.
7. Вигнання нацистських загарбників з України.

До кожної з цих тем можна підібрати усне джерело, яке б задовільнило по сенсовій наповненості, компетентностях, атмосфері та емоціях як учнів, так і вчителів:

Тема 1. «Україна на початку Другої світової війни 1939-1941 рр.» - тобто так званий «Золотий вересень», прихід більшовиків на територію західної України, що повністю перегукуються з нашим розділом. При вивченні цієї теми усні джерела можна використовувати на мотиваційному етапі, з записом про теплий прийом радянської армії українцями Галичини та супроводжуваними питаннями: «Попри знання галичан про звірства СРСР на «Великій» Україні, чому люди західних областей їх радо приймають?», «Чи зміняться думки оповідача після життя під владою СРСР?», «Що змусило оповідачів радо приймати нову владу?». Також всі інтерв'ю можуть використовуватись на етапі вивчення нового матеріалу та актуалізації проблеми. Також цитати оповідачів можна використовувати як висновки уроку, який базується на гіркому власному досвіді. Застосування усних свідчень в освітньому процесі на дану тематику розвиває ряд компетентностей:

Інформаційна – на основі усних свідчень показати історичний процес приходу перших совітів на територію Галичини, встановлення радянської влади, політики Радянського союзу на заході України, репресії, депортації, встановлення тоталітарного режиму;

Логічна – розуміти як радянська влада змогла закріпитися на території Галичини на прикладі політики популізму в поєднанні з терором;

Економічна – показати неефективність сільсько-господарської політики на прикладі колективізації західних областей України;

Аксіологічна – викликати співпереживання репресованим українцям через несправедливу політику СРСР;

Просторова – окреслити регіони перебування під різною окупацією та її специфіку на прикладі окупації населення німецькими та радянськими військами

восени 1939 р. та подальші переходи територій під іншу владу – на прикладі Бориславського району та розповідей його мешканців;

Здоров'язберігаюча – показати вплив безкоштовної та доступної медицини на сприйняття населенням більшовицького режиму;

Загальнокультурна – показати антирелігійну більшовицьку політику та реакцію населення на такі дії нової влади (на прикладі відстоювання населенням церков та збереженням традицій);

Громадянська – показати порушення всіх людських прав радянською владою на території захоплених території Галичини – на прикладі вбивств, тортур, примусу, репресії та депортацій каральних органів СРСР;

Патріотична – викликати патріотичні почуття на прикладі позиції населення проти більшовицької влади, яка з культурного протистояння перейшла в реальний збройний опір у вигляді ОУН та в подальшому УПА.

Тема 2 «Радянізація західноукраїнських земель». Усний матеріал можна використовувати на мотиваційному етапі, при вивченні нового матеріалу, систематизації та висновках. Усні свідчення чітко описують процес радянізації західноукраїнських областей на прикладі досвіду місцевого населення, якого цей процес найбільше зачепив. Також на конкретних прикладах краще вивчати низку нової термінології, якою переповнені події радянізації. Взаємодія радянської влади і населення дає нам розвинути ряд компетенцій:

Інформаційна – показати на конкретних прикладах з життя процесу радянізації західноукраїнських областей та ставлення до таких нововведень місцевого населення;

Логічна – вказати на чинники розбіжності в менталітеті галичан та більшовицької ідеології, які призвели до конфлікту з подальшим загостренням;

Аксіологічна – викликати співпереживання родинам репресованих на прикладі конкретних історій з життя репресованих;

Економічна – показати вплив колективізації на загальний занепад приватного економічного сектору та деградацію всієї сільськогосподарської системи;

Громадянська – порушення всіх прав людини тоталітарним режимом СРСР на прикладі особистих історій очевидців подій та подальше засудження учнями будь-яких проявів тоталітаризму;

Патріотична – показати готовність боронити свою країну та родину збройним шляхом на прикладі підпільних організацій на території Галичини;

Здоров'язберігаюча – на прикладі умов перебування, перевезення та відбування покарання репресованих показати ставлення радянської системи до своєї громадян;

Просторова – на прикладі опитаних рецензентів окреслити розмах колективізації на території Галичини і показати причини відсутності створення колгоспів;

Загальнокультурна – показати на прикладі спогадів очевидців спробу заміщення релігійних і традиційних свят радянською владою на комуністичні свята.

Тема 3 «Україна на початку німецько-радянської війни». Тема дає нам змогу через усні джерела розкрити питання найстрашнішого, зі слів очевидців, періоду зміни влади, загальної помсти та розбою. Прихід нової, нацистської влади, чекали українці Галичини як визволителів від більшовицького ярма і як ця надія перетворилася у відчай. Галичина – досить цікавий регіон, який зможе зацікавити учнів своєю проблематикою, а ще більше питаннями відносин населення та німців. Адже частина населення з теплотою згадує цих людей, з іншого боку це контрастує з ставленням населення Наддніпрянської України до режиму встановленого німцями та жорстокими репресіями. На думку автора, цей феномен буде хорошою проблемою для розвитку критичного мислення. Також ця тематика з використанням усних джерел дає змогу розвинути ряд компетенцій в учня:

Інформаційна – показати бажання галичан позбутися влади більшовиків (на прикладі підривної діяльності та очікування німецьких військ; також хід фронту через територію Галичини за спогадами очевидців);

Логічна – розуміти причини та бажання українців західних областей потрапити під окупацію німецьких військ (на прикладі розчарування та страху перед комуністичною владою та обіцянками німців про самоврядування та подальшу незалежність);

Аксіологічна – показати жахи війни та страх безладдя в перехідний період фронту, ненависть людей та накопичений гнів на прикладі спогадів очевидців;

Просторова – простежити, за свідченнями сучасників, рух фронту, швидкість захоплення територій та умови їхнього захоплення;

Громадянська – показати порушення всіх прав людини радянською армією (на прикладі розстрілів незаконно ув'язнених у в'язницях Галичини);

Економічна – показати підриив економіки на прикладі відступу радянських військ з території Галичини використовуючи тактику випаленої землі;

Патріотична – показати згуртованість народу на прикладі взаємодопомоги українців в важкий час, надання прихистку, переховування розшукуваних, підтримка нужденних;

Здоров'язберігаюча – на основі спогадів очевидців показати умови переховування звичайних людей по підвалах, копання землянок, імпровізованих укриттів, умови яких призводили до хронічних хворіб.

Тема 4. «Український національний рух у 1941-1942 рр.». Тема, яка є дуже добре досліджена, з великою кількістю опублікованих матеріалів, створених проектів, зокрема і усноісторичних досліджень. Якщо брати до уваги територіальні межі нашого дослідження, то в Дистрикті Галичина в цей час діяла Українська народна самооборона (УНС) яка вела партизанську боротьбу проти німецьких окупантів а з кінця 1943 року перейменована на УПА-Захід, яка продовжила боротьбу проти нацистського та радянського окупаційних режимів. Дана тема має великий вплив на уявлення та світогляд учнів, на прикладі

загального прояву національної партизанської боротьби, так і на конкретних прикладах, власних історіях учасників партизанського руху. Віддзеркалення сучасних подій в Україні надає ще яскравішого забарвлення та кращого сприйняття учнями героїки даного періоду та розвитку ряду компетенцій:

Інформаційна — показати перебіг національної боротьби на прикладі спогадів очевидців та учасників української партизанської боротьби;

Логічна — провести логічний ланцюжок початку партизанських дій з діями нацистських та радянських окупантів на захоплених територіях з огляду на спомини очевидців;

Просторова – на прикладі точок зародження партизанського руху показати зв'язок розповсюдження національно-патріотичного виховання з географічним чинником;

Аксіологічна — на прикладі спогадів учасників підпілля, особливо жінок, викликати в учнів співпереживання за долю людей та їхню самопожертву;

Патріотична — на прикладі спогадів членів націоналістичного підпілля показати героїзм, відвагу, патріотизм та самопожертву заради ідеї вільної та незалежної України;

Громадянська — на прикладі взаємодії мирного населення Галичини Українського націоналістичного підпілля (УНС, потім УПА-Захід), взаємодопомоги, захисту, утримання їжею та одягом, зберігання, під тортурами, мирними жителями інформації про українське підпілля - особливо яскраво це відображено в спогадах очевидців;

Здоров'язберігаюча — показати на прикладі умов життя УНС як сирість і холод згубно впливають на організм та здоров'я людини;

Загальнокультурна — на прикладі поезії, пісень, прози, романів показати пласт національної культури цього періоду, яка творилася в надзвичайно важких умовах.

Тема 5. «Україна в умовах нацистської окупації». Дуже цікава і дискусійна тема, яка має ряд невирішених питань і до нашого часу. В спогадах очевидців

часто можна почути бажання та очікування приходу німецької армії, хороше ставлення до населення, вихованість та допомогу від нацистів. Таке ставлення загарбників було виключно до українців Галичини через їхнє перебування в Австрійській, згодом Австро-Угорських імперії, що для німців було ознакою культури, політичних вмінь та цивілізованості. Також ці території розглядалися Райхом як «Lieben Land» - земля для проживання німців – життєвий простір. Використовуючи усні свідчення, ми можемо пролити світло на ці питання і глянути на режим окупації з близької нам сторони звичайної людини. Таке наближення історичних подій до реальності зможе дати можливість учням краще зрозуміти епоху, провести паралелі та розвинути компетенції:

Інформаційна – на основі спогадів очевидців побачити специфіку нацистського режиму в Галичині;

Логічна – на прикладі спогадів очевидців зрозуміти чому до німців в галичан було позитивне враження;

Аксіологічна – зрозуміти умови окупації та важкості життя під владою іншої держави;

Просторова – зрозуміти чому в одних регіонах німців сприймали позитивно, а в інших вони були жорстокими загарбниками – формування думки на спогадах очевидців;

Економічна – показати економічну ситуацію в цілому в Галичині та міжлюдські економічні взаємини в умовах нацистської окупації;

Громадянська – на порівнянні радянського та німецького окупаційних режимів показати різницю в якості життя та відношенні окупаційної влади до населення;

Патріотична – на основі вступу галичан до німецьких збройних формувань, через загрозу знову бути під комуністами, показати бажання до примарного шасну отримання незалежності від нацистської влади;

Здоров'язберігаюча – показати стан здоров'я населення на прикладі медичної політики нацистської окупації;

Загальнокультурна – показати розвиток української культури, який був підтриманий німцями заради власної вигоди – особливо через провізію.

Тема 6. «Рух Опору та його течії в Україні». Тема, яка перегукується в компетенціях з темою 4 «Український національний рух у 1941-1942 рр.». компетенції яких перегукуються. Але в темі 6 більший наголос буде на бойових діях та політиці ОУН та УПА.

Тема 7. «Вигнання нацистських загарбників з України». Так звана «друга совітизація» на Галичині мала дуже негативний відгук, бо відчувши радянський дух на своїй шкурі вони не хотіли повторювати такий досвід, тому вступали в рухи спротиву та німецьку збройні формування. Друге встановлення радянської влади супроводжувалося рядом репресій, які вже робилися відкрито та з особливою жорстокістю, щоб підкорити народ та розбити повстанський рух. Всі ці події гарно висвітлені в спогадах очевидців, що перегукується з сучасною ситуацією в Україні, що відобразиться на сприйнятті учнів та розвитку компетенцій:

Інформаційна – на основі усних свідчень показати процес «другої совітизації» та ставлення до неї населення;

Логічна – розуміти на спогадах очевидців чому було таке негативне ставлення до радянської окупації;

Аксіологічна – на основі минулого досвіду окупаційних режимів населення зрозуміти негативне ставлення галичан до радянської армії;

Здоров'язберігаюча – показати вплив безкоштовної радянської медицини на ставлення населення до комуністичної влади;

Патріотична – показати прагнення галичан захищати свою землю від радянської армії, що змусило їх вступати в ряди німецьких збройних формувань, зокрема 14 гренадерська дивізія СС «Галичина»;

Громадянська – на прикладі рецидивів злочинів комуністичної влади показати ставлення окупаційної влади до населення, що є дуже актуальним в наш час;

Загальнокультурна – показати пропагандистську діяльність на прикладі культурної та антирелігійної боротьби комуністичної влади.

Використання усних свідчень на уроках історії дає змогу нам зосередитися на тих темах, на які не звертають належним чином увагу шкільні програми: на побут, людські відносини, низхідну історію, адже сучасна освіта акцентує увагу на військовій та політичній історії. Наші шкільні програми з історії досі формують у школярів однобокий, занадто мілітаристський погляд на світ, який склався ще за радянських часів. Нам потрібен новий підхід, який би акцентував на повсякденному житті людей, їхній культурі та участі в історичних подіях населення і навпаки вплив подій на звичайне населення для того щоб історія ставала ближчою до учнів. [91, с. 728]

Використання спогадів очевидців дає зрозуміти як працює пам'ять. Німецький історик Алейда Ассман виділяє дві властивості автобіографічної пам'яті: «я-пам'ять» і «мене-пам'ять». «Я-пам'ять» – сукупність історії про себе, які впорядковують хаотичний запас наших спогадів, надають їм певних значень, формують ідентичність. Вона вербальна і декларативна, свідомо відбирає з пам'яті спогади і формує їх у розповідь, наділяючи певними значеннями. На відміну від оприявленої «я-пам'яті», «мене-пам'ять» недовговічна, дифузна, апелює до почуттів, тому актуалізується у певних місцях або за наявності певних речей (фотографії, реліквії і дуже часто побутові предмети) [60, с. 73–74.] У нашому випадку буде працювати другий модус пам'яті – «мене-пам'ять» і її активатором буде емоція, яку заклала в собі емоція оповідача.

Отже, використання усних джерел на уроках історії покращує запам'ятовування учнів, занурює в історичний процес, дає відчутти епоху, робить історію ближчою до самих учнів (через проживання в молодому віці у воєнний час), зацікавить до власних досліджень, які в свою чергу розвинуть вивчення тематики, зблизять різні покоління, збільшать коло знайомств учнів, та розвинуть наукову роботу учнів. Незважаючи на ряд плюсів, використання усних свідчень має багато мінусів: важкий шлях отримання яких потребує відповідних

навичок вчителя, респондентів, які зможуть задовільни потребу (з кожним роком таких все менше і менше), бути обізнаним в тематиці та великі витрати часу. Але насамперед завдання стоїть перед вчителем, який має правильно підібрати усні джерела, коли і як їх використати, які навчально методичні комплекси пов'язати з спогадами, де ці самі усні свідчення роздобути. Усні джерела не є універсальним методом для вивчення історії України ХХ-ХХІ ст. через вагомні недоліки, але вони урізноманітнять уроки історії в старшій школі.

ВИСНОВКИ

Джерельна база дослідження добре розкрита в мемуарах, пресі, листуваннях, судових протоколах, документах окупаційної влади та поліції. Щодо усних джерел виникає ряд складнощів. Усна історія є відносно новим напрямком в українській історичній науці, тому на момент її утвердження у наукових працях кількість носіїв усних свідчень була не великою і до нашого часу невпинно зменшується. Ще однією проблемою стає складність отримання усного джерела та підтвердження його достовірності через ряд факторів: вікові проблеми, пам'ять, заангажованість, страх, гнів, помста, політичні, релігійні та особисті вподобання, які ставлять під сумнів достовірність інформації.

В українській та зарубіжній історіографії добре висвітлені аспекти окупаційних режимів в Україні під час Другої світової війни, переважно в контексті військово-політичної та соціально-економічної історії. Проте, праць, які досліджують соціальне становище населення за умов окупації, значно менше, хоча в останні роки спостерігається тенденція до популяризації соціальних тем в історичній науці. Ще рідше зустрічаються дослідження, які базуються на особистих спогадах очевидців цих подій. На щастя, останнім часом в Україні набирає обертів тенденція до розвитку та популяризації усної історії, значною мірою через повномасштабне вторгнення Російської Федерації. Сьогодні активно записуються свідчення сучасних героїв, осіб, які пережили окупацію, або були звільнені з полону.

Методична література на тематику використання усних джерел на уроках в школі на даний момент є дуже бідною. Здебільшого вона зводиться до методичних розробок використання аудіозаписів на уроках історії та до використання польових досліджень для вивчення народознавчих питань у позакласній та гуртковій роботі. Про аспекти використання усних свідчень на уроках історії в школі є невелика кількість статей та один методичний збірник, але початок вже закладений та йде процес з використання усних джерел в школі.

Радянська окупація Галичини 1939-1941 рр. зачепила всі верстви населення, але найбільше постраждали інтелігенція та селяни, які в першу чергу потрапили під репресії та колективізацію. У спогадах очевидців яскраво простежується зміна від радісного прийому «визволителів» від польського гніту до ненависті та страху перед новою окупаційною владою. Змінився сам устрій життя – землю, яку роздали селянам, забрали в колгоспи; господарство та реманент, нажитий важкою працею забирали для блага держави, а за відмову добровільної здачі ув'язнювали або репресували; розпочалася масова цензура та пропаганда; утворилася мережа донощиків, яка роз'єднала галицьке суспільство; національна культура була заборонена та замінена на ідеологічну пародію культури; переслідувань зазнали інтелігенти, політики, вчителі, громадські активісти та церква. Єдине, що за свідченнями очевидців було позитивне, це безкоштовна освіта та медицина. У респондентів в пам'яті яскраво відклалися спогади про розправи більшовиків, про страждання батьків через втрату господарства та колективізацію, загальне невдоволення через гоніння церкви, страх перед репресивною машиною. Фінальним акордом, який став найяскравішим спогадом цього періоду, були події «кривавого» червня. Вони поставили хрест на сприйнятті галичанами більшовицького режиму.

Німецький окупаційний режим в очах частини очевидців після звірств більшовиків виглядав порятунком і надією на власну державність. Галичани німцями сприймалися як частина німецької нації через довге перебування у складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської монархії, тому німецький окупаційний режим в Дистрикті Галичина та в Рейхскомісаріаті Україна так кардинально відрізнялися. Окрема частина населення Галичини сприймала нацистів як визволителів на що вплинули два роки більшовицької окупації, масова розправа над ув'язненими 1941 року, ставлення та прихильність німців на початкових етапах окупації, релігійність німецьких солдатів, культурна діяльність, щедрість, вихованість та прихильне ставлення до дітей. Цікаво, що негативні фактори діяльності нацистів частина населення в своїх спогадах не

рідко висвітлює у позитивному ключі, виправдовуючи жорстокість німців їхньою педантичністю та нетерпимістю до порушень законів. Вивезення населення на роботу до Німеччини сприймалося очевидцями як спосіб побачити світ, заробити грошей, привести дефіцитного товару додому. Окремі респонденти згадують ці роки як найкращі в своєму житті. Негативними факторами, які найбільше впливали на місцеве українське населення, були збори контингенту та подальший голод, масові вбивства євреїв, що також вводило населення в страх та ще більшу покору до окупантів. Під загрозою повторної окупації СРСР населення добровільно вступило в дивізію Ваффен СС «Галичина» та в будівельні загони через надання німцями військової підготовки та зброї. З огляду на вищезгадані факти, ми розуміємо чому в спогадах очевидців німецька окупація Галичини виглядає набагато краще в порівнянні з нацистською окупацією Рейхскомісаріату Україна та більшовицькою окупацією західних областей України, через що так багато позитивних моментів у спогадах респондентів щодо нацистської окупації.

Усні свідчення є важливим джерелом інформації для уроків у старшій школі. Проте їх використання має як переваги, так і недоліки, які варто враховувати. Серед переваг можна виділити автентичність та наочність: відео- та аудіозаписи спогадів очевидців історичних подій надають унікальну можливість учням пережити та почути реальні свідчення про минуле. Це допомагає зрозуміти історію з перших вуст і збагачує уроки особистим досвідом тих, хто пережив ці події. Використання усних джерел може привернути увагу учнів, особливо тих, хто більше зацікавлений у візуальних або аудіоформатах, що може стимулювати інтерес до вивчення історії та поглибити їх знання. Крім того, використання усних джерел спонукає учнів до аналізу та оцінки достовірності й переконливості свідчень. Вони вчаться розрізняти факти від інтерпретацій, розвивають критичне мислення, задаючи критичні запитання та формулюючи власні висновки.

Незважаючи на ці плюси, використання усних джерел має свої недоліки: обмежена доступність і різноманітність матеріалів. Залежно від часу та місця подій, усні джерела можуть бути недостатніми та важкодоступними; може не залишитися людей, які пам'ятають ці події. Існують вторинні спогади, але вони часто є ненадійними. Усні свідчення можуть бути спотворені часом, впливом пам'яті та особистими поглядами, що робить їх суб'єктивними. Це може спричинити неточність даних та ускладнити об'єктивне розуміння історичних подій. Учням може бути важко зрозуміти ширший контекст історичного періоду, якщо вони мають лише обмежені свідчення. Зважаючи на ці фактори, використання усних джерел, таких як відео та аудіоматеріали спогадів респондентів, може бути цінним доповненням на уроках у старших класах. Забезпечуючи учням автентичний досвід історії, стимулюючи їхній інтерес до наукової діяльності та розвиваючи критичне мислення, вони можуть сприяти глибшому розумінню історичних подій та кращому запам'ятовуванню завдяки емоційності інформації.

Отже, соціальне становище населення Галичини в роки Другої світової війни є дуже неоднозначним періодом в усних свідченнях очевидців через перебування Галичини під польським гнітом, потім більшовицькою окупацією, яку замінив нацистський режим. Від нових окупаційних режимів у частини галичан були певні надії на покращення життя, але інша частина суспільства ставала на бік опору заради власних національних інтересів. Щодо розвитку учнівської наукової роботи у галузі усноісторичних досліджень, то можемо зробити висновок, що даний напрямок є доволі перспективним і дозволяє розвинути навички пошукової роботи, збору та інтерпретації джерел. Усна історія дедалі більше отримує широку популярність в Україні та світі, але варто поспішати через щорічне зменшення очевидців історичних подій першої половини ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Матеріали польових досліджень

Записи В. Фурдиги

1. Респондент Герасимів Марія, 1934 р. н. Записано в с. Лапшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 17 лютого 2023 р.
2. Респондент Гунька Марія Теодорівна, 1934 р.н. Записано в с. Волиця Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 31.10.2022 р.
3. Респондент Желінська Стефанія, 1933 р.н. Записано у с. Лапшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 03.02.2020 р.
4. Респондент Кіналь Василь Петрович, 1934 р.н. Записано в с. Урмань, Бережанського р-ну Тернопільської обл. Віталієм Фурдигою 27 серпня 2023 р.
5. Респондент Когут Галина (1926-2019 рр.). Записано в с. Урмань, Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 29.04.2019 р.
6. Респондент Лектей Ірина Григорівна, 1930 р.н. Записано в с. Урмань Бережанського р-ну Тернопільської обл. Віталієм Фурдигою 19.08.23 р.
7. Респондент Сновида Ганна, 1928 р. н. с. Нараїв Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 25.03.2021 р.
8. Респондент Тилька Галина (1928-2020 рр.), уродженка с. Тир'ява Сільна Сяноцького повіту (сучасна Польща). Записано в с. Волиця Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 30.05.2020 р.
9. Респондент Франків Марія Юріївна, 1953 р.н. Записано в с. Урмань Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фурдигою Віталієм 31.07.2023 р.

Інтерв'ю з інтернет-мережі

10. Респондент Бернадська Ірина, 1927 р. н. Записано у с. Зашків Жовківського р-ну Львівської обл. Марією Гілевич і Роксоланою Попелюк 16.02.2017 р.
URL: <http://surl.li/gmtpul>
11. Респондент Бойко Анна, 1935 р. н. Записано с. Яглуш Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. Юлією Шелеп 12.09.2017 р. <http://surl.li/mgidcs>

12. Респондент Васьків Теодор (1921-2020 рр.). Записано у с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Алою Соколовською і Оленою Луговою 20 лютого 2015 р. URL: <http://surl.li/osjtuz>
13. Респондент Васьків Теодор (1921-2020 рр.). Записано у с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської області Алою Соколовською і Оленою Луговою 20 лютого 2015 р. URL: <http://surl.li/yoaskt>
14. Респондент Васьків Теодор (1921-2020 рр.). Записано у с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Алою Соколовською і Оленою Луговою 20 лютого 2015 р. URL: <http://surl.li/hshxdz>
15. Респондент Васьків Теодор (1921-2020 рр.). Записано у с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Алою Соколовською і Оленою Луговою 20 лютого 2015 р. URL: <http://surl.li/gpddni>
16. Респондент Витвицька Теодора, 1926 р. н. Уродж. с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Записано в м. Львів Юрієм Пуківським 04.01.2015 р. URL: <http://surl.li/ueehtv>
17. Респондент Головацький Михайло 1932 р.н. Записано у с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Наталією Бойко і Аллою Соколовською 22.03.2015 р. URL: <http://surl.li/ssdxuk>
18. Респондент Губка Іван 1932 р.н. Записано в с. Боброїди Жовківського р-ну Львівської обл. Тарасом Чолієм 18.06.2018 р. URL: <http://surl.li/krhqql>
19. Респондент Ільків Катерина (1930-2020 рр.). Записано у с. Чаниж Бузького р-ну Львівської обл. Марією Гілевич, Юлією Шелеп 06.09.2018 р. URL: <http://surl.li/xdftm>
20. Респондент Комарницька Євгенія, 1919 р. н. Записано у с. Комарники Турківського району Львівської області Ігорем Олексюком 18.11.2014 р. URL: <http://surl.li/iqbrmp>
21. Респондент Кораль Ганна, 1934 р.н. Записано с. Романівка Теребовлянського р-ну Тернопільської обл. Галиною Андрушкевич-Ардан 22.10.2014 р. URL: <http://surl.li/vbbhbe>

- 22.Респондент Крип'якевич-Лукомська Лукія (1928-2020 рр.). Уродж. м. Бережани Тернопільської обл. Записано у м. Івано-Франківськ Юрієм Пуківським 04.04.2018 р. URL: <http://surl.li/cmrrvb>
- 23.Респондент Круць Катерина, 1921 р. н. Записано у с. Помонята Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. Тарасом Чолієм, Юрієм Пуківським 12.08.2014 р. URL: <http://surl.li/fzcicy>
- 24.Респондент Лучка Андрій, 1930 р. н. Записано у с. Переволока Буцацького району Тернопільської області Юрієм Пуківським і Ігорем Рочняком 24.04.2018 р. URL: <http://surl.li/jhmkee>
- 25.Респондент Лучка Андрій, 1930 р.н. Записано с. Переволока Буцацький р-ну Тернопільська обл. Юрієм Пуківським і Ігорем Рочняком 24.04.18 р. URL: <http://surl.li/mgidcs>
- 26.Респондент Манько Любов, 1930 р.н. Записано у с. Божишин Золочівського р-ну Львівської обл. Ольгою Галабурдою та Стефанією Вербовською 17.10.2017 р. URL: <http://surl.li/ijjrhv>
- 27.Респондент Петраш Степан (1927-2023 рр.). Записано у м. Калуш Івано-Франківської області Юрієм Пуківським і Ігорем Рочняком 22.02.18 р. URL: <http://surl.li/hmmxvv>
- 28.Респондент Петрущак Микола, 1930 р.н. Записано в м. Самбір Львівської обл. Ігорем Рочняком 19.05.2015 р. URL: <http://surl.li/vskqyn>
- 29.Респондент Пилат Богдан, 1935 р. н. Записано у с. Якторів Золочівського р-ну Львівської області Галиною Спільник та Ігорем Рочняком 12.11.2014 р. URL: <http://surl.li/qtcjka>
- 30.Респондент Праник-Ставникович Степан, 1939 р. н. Записано в с. Крушельниця Сколівського р-ну Львівської обл. Ігорем Олексюком 31.01.2015 р. URL: <http://surl.li/njpzsz>
- 31.Респондент Равлик Любов, 1927 р.н. Записано в с. Старе Село Жовківського р-ну Львівської обл. Марією Гілевич і Юлією Павлів 18.07.2018 р. URL: <http://surl.li/swqclj>

32. Респондент Семків Теодор, 1937 р. н. Уродж. с. Гребенів Сколівського р-ну Львівської обл. Записано Ігорем Олексюком 01.08.2105 р. URL: <http://surl.li/uoaxiy>
33. Респонденти Синишин Марія 1934 р.н., Синишин Михайло (1928-2017 рр.). Записано у с. Лапшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Олександром Коковіним, Аллою Соколовською 17.02.2015 р. URL: <http://surl.li/byztuz>
34. Респонденти Синишин Марія, 1934 р.н., Синишин Михайло (1928-2017 рр.). Записано у с. Лапшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Олександром Коковіним, Аллою Соколовською 17.02.2015 р. URL: <http://surl.li/mysrev>
35. Респондент Созанська Аполонія, 1932 р. н. Записано с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл. Ігорем Олексюком 18.11.2014 р. URL: <http://surl.li/rltjkh>
36. Респондент Стефанків Розалія, 1935 р. н. Записано в м. Моршин Стрийського р-ну Львівської обл. Юрієм Пуківським, Ігорем Рочняком 6.10.2016 р. URL: <http://surl.li/bhpnji>
37. Респондент Стовбан Розалія, 1927 р. н. Записано у смт Рожнятів Івано-Франківської області Марією Гілевич 28.06.2017 р. URL: <http://surl.li/kbsqmr>
38. Респондент Стовбан Розалія, 1927 р.н. Записано у с. Павлівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. Марією Гілевич 28.06.2017 р. URL: <http://surl.li/jttbep>
39. Респондент Турлей Анна (1929-2022 рр.). Записано у с. Пійло Калуського р-ну Івано-Франківської області Марією Гілевич і Ольгою Галабурдою 22.02.18 р. URL: <http://surl.li/fklgkj>
40. Респондент Турлей Анна (1929-2022 рр.). Записано у с. Пійло Калуського р-ну Івано-Франківської області Марією Гілевич і Ольгою Галабурдою 22.02.18 р. URL: <http://surl.li/yfahba>
41. Респондент Фостик Марія, 1938 р.н. Записано в с. Домаморич Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Марією Гілевич і Роксоланою Попелюк 11.10.2017 р. URL: <http://surl.li/xrhwki>

42. Респондент Хирівська Наталія, 1927 р. н. Записано в с. Фалиш Стрийського р-ну Львівської обл. Ігорем Рочняком і Юрієм Романко 14.06.2017 р. URL: <http://surl.li/quevjh>
43. Респондент Ціздин Іван, 1934 р.н. Записано в с. Труханів Сколівського р-ну Львівської обл. Ігорем Олесюком 11.11.2014 р. URL: <https://youtu.be/S8UelKRjCio?si=n0I-fRvqBRV4HSEy>
44. Респондент Ціздин Іван, 1934 р.н. Записано в с. Труханів Сколівського р-ну Львівської обл. Ігорем Олексюком 11.11.2014 р. URL: <http://surl.li/olvpzn>
45. Респондент Шикоряк Поліна, 1932 р. Записано в с. Ільник Турківський р-ну Львівської обл. Ігорем Олексюком 27.01.2015 р. URL: <http://surl.li/sszdla>
46. Респондент Щуйка Ганна, 1929 р. н. Записано у с. Городищенське Жидачівського р-ну Львівської обл. Юрієм Пуківським, Ігорем Рочняком. 27.09.2016 р. URL: <http://surl.li/lgsoaq>

Опубліковані джерела

47. Довженко О. Україна в огні: Кіноповість, щоденник. К., 1990. 416 с.
48. Західня Україна під большевиками / Упоряд. М.Рудницька. Нью-Йорк, 1958. 494 с.
49. Збірник постанов та розпоряджень УРСР №13. К., 1940. 512 с.
50. Злочинні цілі – злочинні засоби. Документи про окупаційну політику фашистської Німеччини на території СРСР 1941-1944 рр. Київ. 1968. 383 с.
51. Історія України [рівень стандарту] : підручник для 10 кл. закладів загальн. серед. освіти / Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2018. 256 с.
52. Книга пам'яті Лемківщини 1944-1946. Мартиролог родин/осіб лемків, виселених з Польщі до УРСР у 1944-1946 роках. В 3-Т. Т.2. Львів, 2016. 960 с.
53. Корчак-Гординський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. Івано-Франківськ, 1994. 200 с.

54. Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали. Т. 1 (1939–1953). К., 1994. 748 с.
55. Шептицький А. Не убий. *Львівські Архієпархіальні відомості*. 1942. № 55. С. 179–180.
56. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). Упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.
57. Гунька Я. Моє покоління. *Вісті комбатанта*. URL: https://komb-aringwar.blogspot.com/2011/03/blog-post_21.html?m=1 (дата звернення: 14.10.2023).

Монографії та статті

58. Авелін Л. Місія нездійсненна?... Усна історія і блог. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*. зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «торГсін ПЛЮс», 2010. 248 с.
59. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії 1939–1944 рр. Львів, 1997. 232 с.
60. Ассман А. Довга тінь минулого. Меморіальна культура і історична політика. Київ: НЛЮ, 2014. 328 с.
61. Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
62. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз у 2-х кн. Кн. 2. К.: Либідь – Військо України, 1994. 688 с.
63. Боднар Г. «Прийшли Рускі»: Пам'ять про радянську владу 1939–1941 років у біографічних наративах найстаршого покоління жителів західної України. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. Вип. 54. С. 111–140.
64. Бос П. Гендер і Голокост. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального*

- насильства: зб. наук. праць/* наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: ТОВ «АРТ КНИГИ», 2015. С. 209-218.
65. Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали конференції, присвяченої життю та діяльності Митрополита Андрія Шептицького. Львів, 1995. С. 41-51.
66. Гнип І., Ілин Л. За що боролися українці в рядах німецьких збройних сил? (На основі спогадів Степана Мовчана). *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2015. № 4(10). С. 45–52.
67. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
68. Грінченко В. Свято врожаю та пов'язана з ним тематика на сторінках україномовної періодики часів нацистської окупації. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. Т. 6, № 3. С. 78–91.
69. Дрогобицька О. Радянізація Станіславівщини у спогадах сучасників (1939 – 1941 рр.). *Wojna zmieniła wszystko: Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w dobie wojny, okupacji i «wyzwolenia» (1939 – 1945)*. II. Administracja – Kultura. Red. Adam Ostanek, Petro Hawrylyszyn, Warszawa – Iwano-Frankiwnsk, 2019. С. 49-60.
70. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. Львів, 2000. 304 с.
71. Кондратюк К., Кондратюк С. Репресії органів НКВС проти населення західних областей. *Наукові зошити Львівського національного університету ім. І. Франка: Історичний факультет*. 2000. Вип. №3. С. 146-150.
72. Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. Львів, 1999. 152 с.
73. Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 - влітку 1942 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип.16. С. 294–304.

74. Марчук В. Війна і християнська мораль: суспільна місія греко-католицької церкви у 40-і роки ХХ ст. *Українська повстанська армія - феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ, 2003. С. 270-287.
75. Москалець В. П. Загальна психологія : Підручник. Київ : Ліра, 2020. 564 с.
76. Олійник Ю.В., Завальнюк О.М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.). Хмельницький, 2021. 320 с.
77. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. Київ, 2008. С. 475-511.
78. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний Рух в Україні й національні Рухи опору в Білорусії, Литві, Естонії у 1940–50-х роках. К.: Пульсари, 2002. 519 с.
79. Рябенко С. Нацистська Німеччина напала на СРСР «віроломно без оголошення війни». *Війна і міф. Невідома Друга світова*. К, 2022. С. 66-71.
80. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером і Сталіним. К., 2011. 448 с.
81. Шайкан В. Ідеологічний аспект радянізації західноукраїнських земель 1939–1940 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України: науково-практичний збірник*. 2010. № 4. С.147-152.
82. Hillgruber A. Der Zweite Weltkrieg 1939 – 1945: Kriegsziele und Strategie der großen Mächte. 5th ed. Kohlhammer, 1982. 197 z.
83. Wierzbicki M. Sowiecka polityka ekonomiczna na ziemiach wschodnich przedwojennej Polski (tzw. Zachodniej Ukrainie i Zachodniej Białorusi) w latach 1939–1941. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2009. 201-235 s.

Методична література

84. Баханов К.О. Дослідницька робота учнів на уроках історії. Харків. Основа, 2004. 144 с.
85. Борисенко В. Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.

86. Гончаренко Л. Робота з усними свідченнями на уроках історії: нарративний аналіз. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 3. С. 34–38.
87. Дрогобицька О. Усна історія в школі: основні напрямки та перспективи розвитку. *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р.* / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королько. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. С. 64 – 67
88. Культура і побут населення України/ За ред. В.І. Наулка. Вид. 2-е, перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
89. Курилів В. Методика викладання історії: Навч. посібник. Харків, Торонто: ТОВ Вид-во «Ранок», 2008. 256 с.
90. Лебедушко Л., Волошон Ю., Момот А. Жива історія – метод усної історії в школі. Прага: 2020. 20 с. URL: <https://usnaistoriya.info/>
91. Марченко О. Особливості використання етнографічного матеріалу в шкільному курсі історії. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 6(12). С. 731-732.
92. Мороз П. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. К.: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
93. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
94. Українська етнографія: Курс лекцій: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / А.П.Пономарьов. Київ: Либідь, 1994. 320 с.
95. Українське народознавство: Навчальний посібник / За ред. С.П.Павлюка. 3-е вид. Київ: Знання, 2006. 568 с.

Автореферати та дисертації

96. Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020. 395 с.

97. Мищак І.М. Історіографія інкорпорації та радянізації західноукраїнських земель (1939 - 2010) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / І. М. Міщак; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Київ, 2011. 485 с.
98. Серова Г.В. Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас): дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2005. 198 с.

Інтернет ресурси

99. Бабин Яр. Український інститут національної пам'яті – офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/tegy/babyn-yar> (дата звернення: 11.09.2024).
100. Жертви ери нацизму: Расова ідеологія нацизму. Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology> (дата звернення: 21.10.2024).
101. Конкурс шкільних проєктів з усної історії. Usnaistoriya. URL: <https://www.ustnayaistoriya.info> (дата звернення: 11.09.2024).
102. Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/> (дата звернення: 11.09.2024).
103. Мудрий О., Аркуша М. Галичина. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-28395> (дата звернення: 20.09.2024)
104. Онлайн-архів усноісторичних та візуальних джерел - Жива історія. Проєкт Жива історія. URL: <https://livehistory.org.ua/> (дата звернення: 11.09.2024)
105. Перелік наукових відділень і секцій. JAS. Ukraine. URL: <https://man.gov.ua/contests/olympiad/konkurs-zahist-naukovo-doslidnitskih-robot-uchniv-chleniv-man/sections/perelik-sekcij-ta-oriyentovni-naukovi-narguami> (дата звернення: 26.11.2023).
106. Український інститут національної пам'яті – офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua> (дата звернення: 11.09.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Урок 34
 Тема: Більшовицька окупація Зхідної України 1939-1941 рр.

План-конспект з уроку «Історія України»
 Дата 16.12.2024

10 клас

Мета:

Навчальна:

- Показати учням справжнє лице радянської влади; інформаційна, громадянська
- Висвітлити ставлення народу до більшовицького режиму; /аксіологічна
- Показати методи підкорення народу радянською владою; /інформаційна
- Показати шляхи розвитку західної України під владою більшовиків; /інформаційна, економічна

Розвивальна:

- Розвинути логічну компетентність через плани більшовиків з подвійним дном, та як вони пливали на асиміляційні процеси; /логічна
- Розвинути аксіологічну компетентність через співпереживання розкуркуленим, засланим і вбитим людям через свої погляди які не підходили режиму; /логічна, аксіологічна
- Розвинути економічну компетенцію через екстенсивні плани розвитку економіки західної України та колективізацію; /економічна
- Розвинути патріотичну компетенцію через бажання українського народу боротися проти режиму різними методами; /патріотична
- Розвинути громадянську компетентність на прикладі негуманного ставлення під час проведення колективізації, націоналізації;/ громадянська, аксіологічна
- Розвинути здоров'язберігаючу компетенцію на прикладі впливу недоїдання та поганого харчування на здоров'ї людини

Виховна:

- Виховати молоде покоління в душі неприязні і зла до радянської системи; /аксіологічна
- Виховати співчуття через постійні репресії та порушення людських прав радянським режимом на заході України; /громадянська, аксіологічна

- Виховати гордість за своїх співвітчизників які боролися проти окупаційного режиму; /патріотична, аксіологічна
- Виховати важливість церкви і релігії в державотворчому процесі; /аксіологічна
- Виховати повагу до своєї культури на прикладі спроби заміщення релігійних і традиційних свят радянською владою на комуністичні свята;/ загальнокультурна, аксіологічна

Тип уроку: Вивчення нових знань

Основні терміни: радянізація, націоналізація, колективізація, індустріалізація, «культурна революція», Собор під автоматами.

Обладнання: підручник «Історія України», 10 клас, Сорочинська, Гісем. – 2018. Атлас «Історія України 10 клас».

Основні терміни: окупація, розкуркулення, колективізація, агітація, більшовізація, культурна революція, марксизм, ленінізм, репресії, вороги народу.

План:

1. Захоплення та початок радянської Західної України
2. Становище економіки та населення
3. Становище культури та релігії

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв.	I. Організаційний	Взаємне привітання, налаштування учнів на початок роботи, проведення переклички		
5 хв.	II. Мотиваційний	https://www.youtube.com/shorts/v0nVcUMyshs Перегляньте відео та опишіть які методи використовувала радянська влада		
2 хв.	III. Актуалізаційний		1. Про що наша сьогоднішня тема? (Владика) 2. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Непеляк)	
30 хв.	IV. Вивчення нового матеріалу	1. Захоплення та початок радянської Західної України - Пакт Молотова-Рібентропа 23 сер. 1939 р. - 1 вер. 1939 р. напад Німеччини на Польщу - 17 вер. 1939 р. напад СРСР на Польщу - Захоплення Зх. Укр. більшовиками - 28 вересня 1939 року – кордон між СРСР і Третім Рейхом - Радянська влада – процес становлення радянської влади: - колективізація - індустріалізація - «культурна революція» - репресії - Зміна органів влади Заходи радянської влади:	Перегляньте відео спогадів і дайте відповіді на запитання: http://surl.li/vhgoxc 1. Чому більшовиків зустрічали радо? (Дякун) 2. Чому не було спротиву? (Рогацька) 3. Чому не було жодної реакції на репресії? (Лакуста) Дайте визначення термінам (за бажанням) Для чого СРСР ввозив робітників на захід? (Полівчук)	<i>Інформаційна Логічна Аксіологічна</i> <i>Інформаційна</i> <i>Логічна, економічна</i>

- реквізиція
- націоналізація
- одержавлення житлового фонду
- боротьба з цекрвою
- переобладнання логістики на вугілля та ліс
- Підготовка до виборів (40% явки)
- «Велика блокада»

2. Становище економіки та населення

- Масова колективізація (шантаж)
- розкуркулення, вивезення на Сибір
- репресії
- Викачування ресурсів з ЗХ України першочергова ціль
- Неефективна форсованість
- Економічна слабкість регіону (4%)
- Відсутність інженерів
- Негативне ставлення до нової влади
- Підкуп населення безкоштовними медициною та освітою

Яке ставлення Галичан було до більшовиків? (Павлів)

Аксіологічна

Що давала радянській владі колективізація? (Стефанишин)

Логічна, економічна

Чому люди йшли в колгоспи? (Рильчук)

Аксіологічна

Яка була першочергова мета в захопленій Західній Україні? (Гефко)

Логічна економічна

Для чого проводиться колективізація? (Мошура)

Економічна, логічна

Послухайте спогади очевидця і дайте відповіді на питання - <http://surl.li/aczpzf>

		<ul style="list-style-type: none"> - штучна бідність - криза магазинів - ідеологічна заангажованість - більшовицька агітація і пропаганда - споювання населення <p>3. Становище культури та релігії</p> <ul style="list-style-type: none"> - «культурна революція» - більшовизація - агітація - кінотеатри - маргіналізація культури - боротьба з релігією - священики і церква шкідники – опіум суспільства - заміна традиційних свят на більшовицькі - репресії інакодумців – культурна еліта та священики - заборона свят - церкви перетворювали на господарські споруди 	<p>1. Для чого більшовики брали під контроль магазини та торгівлю? (Гулейчук)</p> <p>2. Для чого потрібна агітація? (Боданський)</p> <p>3. Яка основна ідеологія комунізму? (Гриджан)</p> <p>4. Для чого споювати населення? (Маринин)</p> <p>- З якою метою насаджують свої наративи більшовики? (Попович)</p> <p>Чому кінотеатри мали таку велику силу в культурній агітації? (Мудра)</p> <p>Чому більшовики так боялися УГКЦ? (Осташук)</p> <p>Чому населення дозволяло таке поводження з собою? (Годованець)</p>	<p><i>Логічна, економічна Логічна Інформацій на Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Інформацій на</i></p>
--	--	--	--	---

6 хв.

V.
Систематизація
знань

Розгляньте карикатури та зображення та скажіть який сенс в них приховано?

Що сьогодні буде: лекція в клубі чи служба в церкві?

3 хв.

VI. Висновки

1. Захоплення СРСР поставило перед населенням західних областей України нові випробування, які в умовах ДСВ сильно вплинули на населення, воно розвинуло партизанську боротьбу і нац. самосвідомість, але не змогло зламати тиск тоталітарної машини через значно менший запас ресурсів;
2. Економічне і господарське становище населення постраждали в першу чергу через колективізацію та націоналізацію, які не давали працювати населенню заради власної вигоди та репресії, які знекровлювали населення.
3. Культура та релігія зазнали значного впливу та тиску через репресії та втручання більшовицької ідеології, яка видозмінила культуру, тих хто не піддався знищили,

		релігію з часом ліквідували, а культура деградувала.		
1 хв.	VII. Домашнє завдання		Опрацювати параграф № 34. Розпитати в бабці чи діда, або в старших сусідів, родичів про радянізацію Західної України, цікаві факти занотувати та підготувати схему/доповідь	

Джерело: Власна розробка

